

VB 17302 249

E

**CSANÁDVÁRMEGYEI
KÖNYVTÁR**

B 17302

**SZERKESZTI ÉS KIADJA :
Dr. EPERJESSY KÁLMÁN**

26.

**A MAKÓI PARASZTSÁG
TÁRSADALOMRAJZA**

IRTA :

ERDEI FERENC



**MAKÓ, 1934
KIADJA CSANÁD VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE**

CSANÁDVÁRMEGYEI
KÖNYVTÁR

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
Dr. EPERJESSY KÁLMÁN

26.

A MAKÓI PARASZTSÁG
TÁRSADALOMRAJZA

IRTA :

ERDEI FERENC



MAKÓ, 1934
KIADJA CSANÁD VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE

Lelt. napló: ~~9~~ Lsz. 5849
Csoport: szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár



J910022605



SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történelmi Intézetek Könyvtára
Lelt. napló: VI.
Csoport: 508 szám.



Sz 1/01: ☒ B ☐ 17302



A makói parasztság társadalomrajza.*

I.

**Földrajzi feltételek. — Gazdaság. — Népeség. —
Társadalmi környezet. — Történeti fejlődés.**

Egy község, vagy bármely csoport társadalmi képéhez a természetes és történeti feltételek adják a körvonalakat. Földrajzi tényezők, növény- és állatvilág, gazdaság, társadalmi környezet, történeti múlt, mind döntő erővel határozzák meg a társadalom életét, de nem közvetlenül és különösen, hanem közvetve és általánosságban. Épen ezért ezeknek a feltételeknek a vizsgálata nem nyújthat különleges jellemvonásokat egy község társadalmáról, — azért sem, mert a természeti és történeti tényezők legtöbbször nagyobb területen azonosak; — annyi értelme van e feltételeknek, hogy megmutatják az illető társadalom életének alapjait és lehetőségeit.

1. Földrajzi feltételek.

Makó környékéről részletes modern földrajzunk nincsen, emiatt nem tudunk kimerítően megfelelni a legalapvetőbb földrajzi kérdésre: melyik *tájegységbe tartozik* Makó és meddig terjed ez a táj, amelybe beleilleszkedett ez a város. Az általános földrajzi leírás azt tanítja, hogy a Tisza-Marosszög az a tájegység, amely a Maros alsófolyásának mindkét partját —

* Jelen tanulmány módszertani kísérlet. Feladata megrajzolni egy város társadalmi képét a modern társadalomtudomány módszerével. Nem teljes városképet akar nyújtani, hanem a társadalmi viszonyokat vizsgálja és minden jelenséget a társas viszony szempontjából igyekszik megvilágítani. Eleve lemond a teljességről. Egy rétegnek, a város legjellemzőbb osztályának, a parasztságnak társadalomleírásával foglalkozik. Evvel a tárggyal kapcsolatban egy különleges szempontot kellett mindvégig kiemelni: mik a jellemző tényei a most folyó társadalmi átalakulásnak, mik az okai és mi a jelentősége az egész folyamatnak. Közelebbi tárgymegjelölést a következőképpen adhatunk: a makói parasztság átalakulásának társadalomrajza. E vonatkozásban adalék és előtanulmány e dolgozat Makó társadalomrajzához.

Szerző.

Makó határát is — magában foglalja. Általánosságban ez bizonyosan így van, azonban részletes földrajzi vizsgálódás alapvető különbséget fog találni a Maros jobb- és balpartja közt. A balpárt felszínében, vízrajzában egyhangúbb, tagolatlanabb, településében egységesebb, a táj mai arculata történetileg újabb keletű, a jobbpart — ahol Makó fekszik — felszín- és vízrajzában erőteljesebben tagolt, települését tekintve változatosabb, egészében belterjesebb. A közigazgatási beosztás hol a nagyobb, hol a kisebb tájegységhez simul. Az Árpádkorban Csanád vármegye kiterjedt az egész Szárazér-Arankaközre (a Maros óriási deltája volt e két, ma már jelentéktelen vízmeder), beletartozott Hódmezővásárhely, Nagyszentmiklós, a megye székhelye Csanád volt. Újabb korban a megye területe a jobbparti szűkebb tájegységre húzódott össze és a székhely is átkerült Csanádról Makóra. A mai egyelőre egyesített Csanád-Arad-Torontál vármegyék részben visszaállították a régi egységet. Akár a kisebb, akár a nagyobb marosmelléki tájat tekintjük, Makó mindenkép a Tisza-Marosszög központja, úgy földrajzi és gazdasági mint társadalmi vonatkozásban.

A föld, amelyen Makó elterül, elsősorban *mezőgazdasági használatosságán* keresztül jut társadalmi szerephez. E szempontból a következőképp jellemezhető: egészében véve az Alföld legtermékenyebb földjei közé tartozik; részeiben túlnyomóan vályogtalaj, mely a nyugat-keleti irányban vonuló löszhát felső rétege; ezt a talajnemet Makón fekete földnek hívják és a legjobb zöldség- és hagymatermő föld. A Maros árterületében u. n. réti agyag és iszaplerakodás képezi a termőtalajt, mely nem annyira a gabona- és hagymafélék, mint inkább a takarmánynövények és fák termesztésére alkalmas. A szik, aránylag kis területet foglal el, azonban a túlságos vízlevezetés következtében inkább terjed, mint amennyire a javítás következtében csökken.¹ Ez a termékeny föld okozta, hogy a lakosság nagy része földművelő és a társadalom rendje megfelelően ugyanilyen; avval a különös tulajdonságával pedig, hogy a hagymatermelésre annyira alkalmas, egy különleges termelési ágat és a közönséges földművelőtől eltérő társadalmi jelenségeket hozott létre.

A föld minősége nemcsak a mezőgazdaságon, hanem két *iparágon keresztül* is jelentékenyen befolyásolja a társadalom életét. Az alsóbb földrétegek agyagja adja a gúlóneséreket, fazekasok nyersanyagát. Régente a használatban lévő edények nagy része ilyen helyi termelésű és kikészítésű agyagból ké-

¹ Bálint Alajos: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Csanád vármegyei Könyvtár. 1. 1926.

szült, ma már inkább csak vizes- és tejesedényeket, azonkívül dísztárgyakat készítenek agyagból. Finomabb agyagmunkára nem alkalmas a makói agyag, ezért közel sem jár a makói agyagipar a hódmezővásárhelyi, mezőtúri agyagiparhoz. Sokkal nagyobb jelentőségű az agyag, mint építő anyag. Régebben kizárólag, ma főképen a nyers agyag a falak építőanyaga. Ugyancsak agyagot használnak — egy másik itt termett anyaggal a búzapolyvával keverve — vakolatkészítéshez. Újabb időben nagymértékben megnövekedett a téglá használata; ennek és a cserép fedőanyag szükségletnek a kielégítésére szolgál az igen fejlett téglá- és cserépipar.

A *föld kiterjedése* közvetlen előidézője egy társadalmi szempontból is igen nagyfontosságú jelenségnek, a tanyarendszernek. Makó határa közvetlenül a török, kuruc-labanc háborúk után pusztákba veszett és vármegyényi nagyságú volt. A szomszéd községek megalakulásával később pontos határ jelöltetett ki, amely 46.709 k. hold nagyságú területet zár be. A várostól legmesszebb eső határrész északkelet felé 28 km-re van a várostól.

Folyóvíz. A Maros a város déli szélétől kb. 800 m-re folyik. A város életében ma jóval kisebb a szerepe, mint egy évszázaddal ezelőtt volt. Régen mosó- és ivóvizet adott, malmokat hajtott, fontos só- és gabonaszállító út volt, azonkívül kiterjedt halászatnak nyújtott lehetőséget. A város keletkezését is a Marosnak köszönhetette; kezdetben a Maros legforgalmasabb átkelőhelye volt és települési szerkezete is, teljesen a folyóhoz idomult. Kiöntéseivel azonban rengeteg bajt és kárt okozott. A szabályozás óta nagyot változott a helyzet: a város majdnem teljesen elszakadt a folyótól. Településileg és helyrajzilag semmi köze hozzá, energiájából egyáltalán semmit nem használnak fel; mint közlekedési utat, egyedül a tutajosok és vadevezősök használják. Ma kizárólag mint homoktermő helynek és mint fürdőnek van jelentősége. A szabályozás folytán keletkezett a folyómeder és a védőtöltés közt egy elég nagy hullámtér, amely ma marhalegelő és mint ilyen fenntartja az egyetlen régi agrárközséget és egyben Makó falusi külsejét.²

Egyéb természetes vizek ma már nem jönnek számításba. Régente a határt át- meg átszeldelő erekben állandóan volt víz, amelyben olyan nagy mennyiségben termett a nád, hogy ellátta az egész községet menyezet és tetőfedő anyaggal. Volt

² Bálint i. m., Eperjessy Kálmán dr. A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Cs. K. 12. 1927. Eperjessy Kálmán dr. Gazdasági és politikai elemek a Maros folyó történetében. Károlyi Árpád emlékkönyv. Bp. 1933.

két természetes tava is, mindkettőben nagyarányú haltenyésztés folyt. Ma már csak az egyik van meg, az is csak azért, mert mesterségesen táplálják. Gyilkostónak hívják; halat tenyésztnek benne, nyáron fürdőhelyül is szolgál — gyógyító híre van — télen koresolyapálya.

A *mesterséges vizek* szolgáltatják az ivó- és mosóvizet. A város belterületén kizárólag az ártézi kutak vizét használják ivó- és mosóvíznek. Ilyen kutak elég sűrűn vannak a város területén, de van olyan ház, amelyhez 2 km-re esik csak ártézi kút. Magasnyomású, egységes városi vízvezeték nincs. Vannak közutak, egy vagy két, vagy több utcai kifolyóval és vannak kúttársaságok. Olyan egyesülések ezek, amelyek közösen fúratnak kutat és a vizet a tagok lakásához vezetik; kötelesek azonban egy-egy utcai kifolyót létesíteni. Ilyen kúttársaságok (összesen 10)³ csak a város középső részén vannak; a külső rész az utcai közutakból látja el vízszükségletét. Szinte kivétel nélkül van minden háznál — különösen a külső részen — nyitott kút, gémmel ellátva. A tanyák közt más a vízellátás. Ott legnagyobbbrészt az ivóvizet is a felszíni kutak szolgáltatják; némely helyen azonban ez ihatatlan és a messzi ártézi kutakból hordják a vizet. Makó határában 7 ártézi kút van, de mind magán használatban vannak, elvezetésükről szó sem lehet.⁴

Az *eső- és szennyvízlevezetés* teljesen kezdetleges. Az utcákban az út két oldalán nyitott csatornák vannak, ebbe torkolnak a házak kifolyói. Az egyes utcák vízlevezetői egy nagyobb csatornába, a Nagyérbe vezetnek, amely a város közepén kanyarog át és csak egy egészen rövid szakaszon fedett. A Nagyér vize nem a Marosba, hanem a Tiszába ömlik.

Az *éghajlatnak* van egyes községekre nézve a legkisebb különös jelentősége, mivel az éghajlat az a földrajzi tényező, amely a legnagyobb területeken egységes. Inkább társadalmi hatásában nevezetes. Az évszakváltozások jellemző népáramlást indítanak meg a kül- és belterület közt: télen kevesebben laknak a tanyákon, mint nyáron, mert a mezei munka elvégzése után sok tanyai lakos beköltözik a városba.

A *növény- és állatvilág* társadalmi szerepe ugyanaz, mint a többi természeti feltételeké: általánosságban és közvetve kihat a társas együttélés egészére, egyes községek, vagy egyéb csoportok vonatkozásában, ezenfelül különös közvetlen hatásai is kimutathatók. A vad- állat- és növényvilág Makón nem nagy jelentőségű. Bizonyos állat- és növényfajokat a polgárosodás erősen megritkított, sőt egyeseket teljesen kipusztított.

³ Bálint. i. m.

⁴ U. o.

Földikutya az egész Alföldön alig található; Makón fognak egyet-egyét, hasonlóképen vidrát is lehet még találni a Maros alsó folyásában. A vízi szárnyasok azonban Makóról is kivesztek. A közönséges mezei vadak ma elég nagyszámmal élnek és a vadászat szempontjából jelentősek. A növények közül egyes fajok szintén erősen pusztulnak és átadják helyüket a természetett fajoknak. Nád és más vízi növény, amelyből régente olyan nagy mennyiségű termett, alig található az egész határban. A vad-növény és állatfajoknál sokkal nagyobb fontosságúak a természetett fajok. Legnagyobb jelentősége van itt a *hagymának*. E növénynek a termesztése mind nagyobb és nagyobb méretű.⁵ Társadalmi hatása elsősorban gazdasági szerepében jelentkezik. Mint a legfontosabb kiviteli cikk, Makónak hírnevet szerzett és olyan jólétet adott termelőinek, amelyet meg sem közelít a többi mezőgazdasági termékeké. Az utóbbi években az általános gazdasági válság természetesen nagyot fordított e téren, de ma is a lakosság igen széles rétegét tartja el a hagymatermelés. További nagyon figyelemre méltó hatása a hagymának társadalmi nevelő hatása. A hagyma termelése a legbelteresebb földművelést kívánja. Gondosan ki kell válogatni a hagymát, a betegségek ellen védekezni kell, egyszóval a legokszerűbb földművelésre sarkalja a termelőt. Ez a hatása meg is látszik a hagymatermelők minden más termelésén is. De a termelési kultúra emelésén felül, más tekintetben is előnyösen megkülönbözteti a hagymatermelés a hagymakertészeket a közönséges földművelőktől. Mozgékonyabb, öntudatosabb, több kritikája van és a haldokló parasztkultúra helyébe özőnlő civilizációt mértékkel fogadja el. Egyéb természetett növény- és állatfajták elterjedése és megoszlása szemléltetően mutatja a paraszttársadalom változását. A parlagi fajták nagyon hátra szorultak és állandóan tart a kulturfajták térhódítása. Most észlelhetők egy ellenhatásnak a nyomai: nem a régi parlagi fajták térnek vissza, hanem kitenyészített változatai. Rendkívül jellemző az egyes állat- és növényfajták egyénenként való megoszlása. Maradó, kevésbé civilizálódó földművelő ragaszkodik az ősi kipróbált fajtákhoz, városiasodó, polgárosodó gazda lehetőleg külföldről hozat magot, vagy tenyészállatot.

2. Gazdaság.

A földrajzi tényezők általában meghatároznak minden mezei termelést — Makón a termékeny föld, nagy határ, stb. meglehetősen fejlett mezőgazdaságot hozott létre —, de hogy

⁵ Dr. Petrovics György: A makói hagyma. Makó. 1922. Dr. Márton György: A makói hagyma termesztése. Cs. K. 13. 1927.

a mezei termelés valóban símul-e a *természetadta viszonyokhoz*, az már a gazdasági szervezet kérdése. Sőt nem is gazdasági, hanem társadalmi kérdés, mert minden azon fordul meg, hogy a társadalom rendje tud-e lehetőséget nyújtani az alkalmazkodáshoz. E részben ma nem a legkedvezőbb a helyzet Makón. A természeti viszonyokhoz képest a Marospartja és a határ nyugati része — réti agyag és iszap — alkalmas takarmány, gyümölcsstermelésre, egyáltalán belterjesebb mezőgazdaságra; a határ többi része csak külterjes gabonatermelésre jó, de arra annál kiválóbb. Ma természetesen ez az alkalmazkodás nem tartható be, mert akinek a gabonatermő részen van a földje, az, ha gyümölcsöt, vagy takarmányfélét akar termelni, ugyanott kénytelen avval is vergődni és fordítva. Volt azonban idő, amikor meglepően tökéletes volt ez a természetkihasználás. Egész a legelők felosztásáig (1863), a várostól nyugatra és a Maros mellett végig szőlőtáblák és veteményeskertek voltak, egy övvel kívül pedig — hasonló talajon — legelők.⁶ A külső tanyaföldek voltak a gabonatermők. Ezt az alkalmazkodást az akkori birtokviszonyok tették lehetővé: minden gazdának egy darab külső tanyaföldből állt a birtokának főrésze, ehhez járult valamennyi szőlőföld és veteményeskert, azután legelő. Veteményes földje a zsellérnek is volt. A gazdálkodás formáját ma is általában a földrajzi tényezők szabják meg annyiban, hogy legfőbb szerepe van a mezőgazdaságnak és az ipar-kereskedelem is hozzá kapcsolódik. Makó határából csak 3113 k. hold nem áll *mezőgazdasági művelés* alatt.

A művelt részen 5368 mezőgazdasági üzem van, amely 11.802 őstermelőt foglalkoztat (11.180 eltartott = 22.982). A többi termelési ágak csak kiegészítői a mezőgazdaságnak annyi ipar, amennyi a helybeli és közvetlen vidék fogyasztását kielégítheti: 1191 ipari üzem, 2796 keresőt foglalkoztat (3038 eltartott = 5844), annyi kereskedelem, amennyi a város termékeit rendeltetési helyére juttatja: 1072 kereső (1606 eltartott 2678).⁷

A gazdasági üzemek eloszlása és a háztartások viszonylagos elhelyeződése jellemző ugyis, mint a jelen társadalmi folyamatok feltétele, úgyis mint a múlt társadalmának terméke. A mezei üzemek természetesen a földhöz vannak kötve: az egész határ tele van tanyákkal, összesen 1458. Ezek kis részben tisztán mezei üzemek, nagyobb részben lakóházak és háztartások is. A többi mezei üzemek a város belterületén helyezked-

⁶ Térkép 1789-ből. Makó város mérnöki hivatala.

⁷ 1920. évi népszámlálás. Stat. Közl. 72. k.

nek el. Kivéve a belváros kis szigetét, a város többi része teljesen falujellegű: nagy gazdasági udvarok, mindenfajta állattenyésztés, takarmány és trágya felhalmozás, az utcákon baromfisereg, csordaközlekedés, stb. Az üzemi elhelyezkedést illetően legjellemzőbb az, hogy a külső részeken foglalnak helyet a mezőgazdasági üzemek és befelé haladva tanyásgazdáknak a házai következnek, csökevényes mezőgazdasági üzemmel. Az ipari és kereskedelmi üzemek minden szabályszerűség nélkül szét vannak szórva a város területén. Az „üzleti negyed” képviseli a Főtér, de üzletek a város egyéb részein is elég sűrűn vannak, sőt a külterületen is találhatók. Az ipari üzemeknek még annyi csoportosulásuk sincs, mint a kereskedelemnek. A város közepén éppen úgy meg vannak egyforma sűrűségben, mint ahogy találhatók a külső részeken is.

A *nyílt piacok* most mutatják az elkülönülés kezdetét. Még 10 évvel ezelőtt a város egyik belső terén volt a sertésvásár, ma már a többi állatpiaccal együtt a város szélén lévő vásártéren van. A belső piacok közül elkülönült a zöldség és a baromfi piac. Állandó naponkénti piac „a zöld piac”, hús-, kenyér-, paprikapiac; és a „tejpiac”, amelyek az élelmiszercsarnok szerepét töltik be. Különösebb sajátyságot mutat a hagymapiac, amely bizonyos tözsdei jelleggel bír, hagymabörzének is hívják. A hagymabörze külső képe az, hogy a lehető legsűrűbben egymás mellett állnak az emberek és köztük járkálnak a hagymakereskedők. Másik különös piac az „asszonypiac”, amely részben kiegészítője a többi élelmiszerpiacoknak, részben az asszonyok nyilvános utcai kaszinója.

Makó gazdasági léte sokkal kevésbé épült az önellátás elvén, mint a legtöbb hasonló városé. Természetesen a mezőgazdaság és ipar megoszlása és aránya mutat bizonyos önellátási irányzatot, azonban elsősorban a hagyma révén igen erősen beletagolódik a világ gazdaságba. Ez az oka annak, hogy a gazdasági válság erősebben sújtja a várost, mint a többi mezőgazdasági várost. A búza és hagyma értékesítési válsága e két legfőbb termelési ágat vitte csőd szélére. A város, mint közület nemkülönben *súlyos gazdasági helyzetben van*, a községi pótdadó pedig 150%-ot is sok esetben meghaladja. A közület gazdasági válságának legközelebbi oka mindenesetre mezőgazdaságának bizonyos egyoldalúsága, távolabbi oka azonban az, hogy Makó viszonylagos népsűrűsége jóval meghaladja a nagyalföldi parasztvárosok és községek népsűrűségét.

3. Népeség.

Makón az 1930-as népszámlálás 35.824 embert talált. A lakosság viszonylag nagy száma ellenére Makó nagy mértékben eltér a nyugateurópai város fogalomtól. Következik ez elsősorban a lakosság eloszlásából, amit a gazdasági üzemek elhelyezkedésén keresztül gazdasági feltételek szabnak meg. Külsőterületen lakik 6564. Belterületen a lakosság elhelyezkedése teljesen a társadalmi ranglétra szerint történik. A szellemi és gazdasági vezetés szerepét betöltő polgárság a Főtéren és a közelben levő aszfaltos utcákban lakik. A parasztság arisztokratái ettől kifelé; a kisebb gazdák és a hagyományos adják a város testét és a lapályos, vízenyős széleken laknak a föld és ipar proletárjai.

Anyanyelvét tekintve Makó népesége színmagyar. A nemzetiségi telepítések ma már csak elmosódó nyomokban észlelhetők. Pedig a XVIII. század folyamán sűrűn követték egymást orosz, román és tót telepítések, amelyek emléke ma már csak egyes elnevezésekben található meg. Pl. a görög kat. temető, „orosz“ temető, a görög kat. templom, „oláh“ templom és az evangélikusok „tótok“.

Szakszerű felvételek híján a *fajtabeli megoszláshoz* csak tájékoztató adatokat nyújthatunk: zsidó van 2053. A nemzetiségi elemek beolvadása még nem fejeződött be annyira, hogy minden különbségük megszűnt volna. A magyarság legközelebbi hovatartozásáról és esetleges különbségéről mindössze annyit mondhatunk, hogy a nyugati részi katolikusok származás és bizonyos mértékben, más tekintetben mások, mint a keleti részi reformátusok.

A *foglalkozási megoszlás* nem tisztán foglalkozási eltérést jelent, hanem jelenti a társadalmi összefüggések legvégső számlaira kiterjedő különbséget is, elsősorban földművelő és a többiek közt. Ez a különbség végül általános jellegbeli és csak egyik alapvető fontosságú megnyilatkozása a foglalkozásbeli megoszlás. A magyar nyelv *paraszt* szava egyaránt jelenti ezt a jelleget és a földművelői mesterséget. A *paraszt* szónak általános jelleget jelölő értelme világosabb lesz, ha az ellentétes fogalommal állítjuk szembe. Csakhogy ennek a fogalomnak nincs neve. Én *nem parasztnak* nevezem. Mivel a falu és a tanyalakó paraszttól eltérően rendszeren városban lakik, lehet nevezni városinak is. Parasztnak egymás közt olykor *polgári népnek* nevezik a nem parasztnak, ez az elnevezés bármi rejtélyesen kaphatta is ezt a jelentést, valószínűleg a civilizáltat jelenti,

a kevésbé civilizált paraszttal szemben. A paraszt népi jelleg rendesen a földművelői foglalkozással jár együtt, de semmi esetre sem szükségképpen. Vannak csoportok, amelyek népileg parasztok, foglalkozásilag még sem földművelők. Pl. kofák, téglacserépetők, kocsmárosok, stb., viszont vannak földművelők közt, akik nem parasztok. A magyar nyelv paraszt kifejezése a népi jelleg és a földművelői foglalkozás megjelölésén túl, további jelentést is tartalmaz: alárendeltséget, alsóbbrendű társadalmi szerepet jelent és ebben a vonatkozásban ellentéte az *úr*. Az *úr* és paraszt szembeállítása a legnépszerűbb szóhasználat. Makó társadalmának népességi feltételeiről lévén szó, népi jelleget feltüntető értelmében használjuk a paraszt kifejezést. Evvel a jelentéssel a paraszt a népesség nagyobbik fele és ez a parasztbélyeg rajta van a város egész képén, ezért nevezem Makót parasztvárosnak.

A *vallási hovatartozás* ma már nem színezi élesen a népességet; bizonyos különbségek azonban máig fennmaradtak; más ünnepi szokások, más babonák, más beszédfordulatok élnek a katolikusok, reformátusok és zsidók közt. *Régebben* ez a különbség rendkívül éles volt és szigorúan vigyáztak a megőrzésére. Területileg külön laktak a másvallásúak, szinte azt lehet mondani, hogy volt egy kath. Makó a nyugati részen és egy ref. a keleti részen. Volt azonkívül két utcája a zsidóknak, egy a cigányoknak és egy kisebb városrész a görög katolikusoknak, ez utóbbiak nagyrészt románok s oroszok voltak.* Református ember a legritkábban ment katolikus részre lakni; másvallásúak összeházasodása pedig alig fordult elő. Ma minden máskép van. Az ősi elkülönülés emléke él ugyan ma is, de előfordul vegyes házasság, területi összekeveredés, stb. A vallási különbségek a társadalmi élet távolabb eső részein is éreztetik hatásukat. A törzsökös hagymatermelők jobbára reformátusok, viszont a tormatermelők katolikusok; a 48-as Kossuth-párt nagyobb része a keleti részen lakó reformátusok közül került ki és ma is kitartanak az öreg zászló mellett; ellenben a független kisgazdapártiak inkább katolikusok.

A többi vallások hívei már több jellegzetességet mutatnak, mivel nemzetiségi, illetve faji együvé tartozást is jelentenek. A görög katolikusok nagyrészt az orosz, román telepítettek utódai, vagy cigányok. Jellemző foglalkozásuk juhvás, juhtenyésztés, szücs- és bocskor-ipar; a cigányok közt pedig lókereskedés, muzsikálás, tapasztás. Legjellegzetesebbek a zsidók. Élénk vallási életük van és a többi más vallásúakhoz képest, erősebb közösséget alkotnak. Legjellemzőbb foglalkozásuk

* Eperjessy Kálmán dr.: Írások a régi Makóról. Makó. 1928.

a hagymakereskedés, de van köztük sok egyéb kereskedő is, azonkívül a szabad foglalkozások közül különösen az orvosi pályán vannak sokan.

Vallási megoszlás 1930-ban róm. kath. 14.879, görög kath. 1209, ref. 16.742, izr. 2053 és ev. 719.

4. Társadalmi környezet.

A környező területtel kétféle viszonyban áll a város; egyfelől a szomszédos falvak és tanyák beletartoznak Makó hatókörébe; maga a város pedig Szeged vonzásterületébe tartozik.

Makó megyeszékhely lévén, a *megyebeli falvakkal* elsősorban is közigazgatási kapcsolatban áll. Ez az egész megyére kiterjedő kapcsolat természetesen nem valami belterjes, legföljebb arra ad példát, hogy milyen a székhely és vidék közti kapcsolat. Sokkal erőteljesebb az a gazdasági kötelék, ami a hagyma révén egybefűzi Makót 4–5 faluval. Ez abban nyilvánul, hogy makói kertészek e falvak határában szoktak hagymaföldeket bérelni és a hagyma termeléssel példát mutattak a vidéknek. Ezek a közeli falvak egyéb termékeikkel és szükségletükkel is beletartoznak a makói piac körébe. Ez a város-vidék kapcsolat kulturális térre is kiterjed olyan formán, hogy a makói középiskoláknak a szomszédos falvakból bejáró tanulói vannak; a makói kölesönkönyvtár könyveit e falvakba is kiviszik. Makó egyetlen ujságja az egész megyében el van terjedve. Ide sorolható az a tény is, hogy igen sok falusi lány szolgál a városban is, meg a külterületen is Makón.

A *makói tanyák* társadalmi környezete másképen fest, mint a város egészéé. A tanyák kiesnek a város zártabb egységéből. Bár minden tanya valamiképpen hozzátartozik a városi házhoz mégis a tényleges kinntartozás valamelyes különválást, elszakadást jelent. A tanyák maguk közt nagyon kezdetleges csoportosulást mutatnak. Központszerű képződmény csak kettő van; Igás és Rákos. Az egyikben van iskola, malom, vegyeskereskedés, kovács, összesen 10–12 tanya (Rákos). A másikon az előbbieken kívül gazdakör is van (Igás). Egyetlen tanyai templom van, de semmiféle csoport sem képződött körülötte. Külön-külön egységként tartoznak, vagy válnak el a tanyák a várostól. A közelebbiek naponkénti közlekedésben vannak a várossal; kb. 15 km-ig hetenként kétszer járnak be a városi házhoz, vagy a piacra, ezen túl ritkább a közlekedés. Valamely szomszédos faluhoz közeleső részen annyi a módosulás, hogy a faluval majdnem oly erős a kapcsolat, mint a várossal. A vásárhelyi tanyák Makóhoz közeleső része Makóhoz vonzódik.

Alárendelt szomszédságban van Makó *Szegeddel*. Egyes vonatkozásban piaca Makónak Szeged. Zöldségnek, hagymának külön makói piaca van. Viszont ipari és műtermékekért rendszeren bejárnak Makóról, egyrészt szükségből, másrészt tüntetésből. A kulturális kapcsolat szintén igen erős. A szegedi egyetemnek évenként 20–30 naponta bejáró hallgatója van Makóról; azonkívül járnak be az egyes középiskolákba is. Újabban pedig az egyek szegedi hirlap — a Délmagyarország —, kezd elterjedni Makón, amelynek külön makói rovata is van. Ruha és építésbeli divat, művészeti áramlatok szintén Szegeden keresztül jutnak Makóra.

A társadalmi környezethez hasonló szerepe van a *más társadalmi egységekkel való érintkezésnek*. A vezető polgárság bele van szövődve a magyar polgárság egészébe; rokon kapcsolatok, üzleti összeköttetések, stb. révén erős kapcsolatban vannak a makóiak a más városiakkal, különösen a fővárossal. A zsidóknak a hagymakereskedés által kiterjedt külföldi összeköttetések vannak. Más a helyzet a parasztságnál. A világháború ugyan sokakat elsodort messze földre, de ez esetleges esemény volt. A rendes élő kapcsolatok egészen másfélék és sokkal szűkebb körűek. Országlátást jelent ma is a katonáskodás, bár a makóiak legnagyobb részét Szegedre viszik, ahová úgyis eljutna. Kevesen jutnak a katonáskodás révén Budapestre, vagy egyéb helyekre. Az intenzívebb kapcsolatok az országos vásárok látogatásának határáig nyúlnak ki. Hódmezővásárhely, Orosháza, Battonya, Kiskundorozsma vásárait járnak el a makóiak a legmesszebb. Rokonsági kapcsolatok szintén e határig terjednek a legtovább. Újabb tünetek: Baranyában való földbérletek, azonkívül néhány gazda a békéscsabai felső mezőgazdasági iskolába járattja a fiát.

A vázolt kép a mai állapotok tükre. *Régebben* más értelme volt a társadalmi környezetnek és más egységekkel való kapcsolatoknak. Egy paraszt közösség sokkal zártabb volt, mint amilyen ma. Ami egy napi járóföldön túl esett, annak vajmi kevés hatása volt rá. Búcsújárás, vásárlátogatás volt az országlátási alkalom, de ezzel sem igen élt az sem, aki élhetett volna vele.

5. Történeti fejlődés.

A város Reizner szerint ósláv alapítás és marosi átkelelőhelyként alakult. Az Árpádok korában Velnök néven a Csanád nemzetség birtoka volt, mint jobbágyfalu. A XVI. század elején az „oppidum regium” jogállást nyerte, valószínűleg János királytól. A török és kuruc-labanc háborúban

ismételten elpusztult, utóljára 1703-ban, mindannyiszor azonban hamarosan felépült; a mai város az 1704-iki felépítésből fejlődött ki. A város a haza érdekében tett szolgálata jutalmazására továbbra is királyi város maradt, de csak 1719-ig. Ekkor a csanádi püspökség birtokába került. A szolgálatok teljesítésére, illetve megváltására a lakosság a püspökséggel évenként szerződést kötött. Rengeteg pörösködés származott ezekből a szerződésekből, szintúgy később a megváltással kapcsolatos egyezségekből. Végre is 1863-ban befejeződött a megváltási eljárás. Ugyanebben az évben történt a legelők felosztása, a meglevő föld- és házbirtok alapján.⁹

Városunk politikai és gazdasági története azért érdekel bennünket, mert társadalmi fejlődésére vet világot, ellenben *társadalom története*, társadalmi fejlődése önmagában egészítené ki a jelen társadalomrajzát. A mult társadalmának tüzetes és rendszeres felidézése kívül esik feladatunkon; a szükséges utalásokat a megfelelő helyen tesszük meg; itt csak egy általános természetű kiválóan *történeti kérdést* szeretnénk megvilágítani. Jelen tanulmány alapvető állítása, hogy a parasztság ma forradalmi változáson megy át, olyan változáson, amely korszakot zár le és korszakot nyit meg a társadalmi fejlődésében. Ellenvetésül kínálkoznak e megállapítás ellen azok a közismert tények, hogy a parasztság életében is állandóan és napról-napra történik változás, mint minden más társadalmi tartományban. Ott is divatok követik egymást és a felsőbb rétegek kultúrjavai lesüllyedvén paraszti szintre állandóan alakítják a parasztéletet. Szirbik Miklós is arról panaszkodik, hogy a parasztság kezdi elhagyni régi tisztos öltözetét, szokásait és új módit csinál.¹⁰ Kétségtelenül van változás minden időben, minden társadalmi rétegben, de óriási és alapvető jelentőségű különbség van a mai és a megelőző századok parasztváltozása között. A régebbi változások részleges és lényegtelen változások voltak és egy-egy új gazdasági, politikai helyzet előállta váltotta ki azokat; a mai ellenben az osztályhatárokat ostromló lényeges változás és arra irányul, hogy megszüntesse a külön paraszti állományt és a paraszt társadalmi tartományt beleolvassza a társadalom egységes egészébe. Ami idegen elemek szivárogtak be külső hatásra azok a régi egyensúlyt soha fel nem billentették, hanem megszűrve áthasonlítva tulajdon részeivé váltak a különálló parasztéletnek. Ma minden másképp. Változatlanul,

⁹ Reizner János. Makó város története. Szeged. 1882. Borovszky Samu. Csanád vármegye története. Bp. 1896. Szirbik Miklós: Makó városának közönséges és az abban levő ref. ekklesiának különös leírása. 1835—36. Kiadva Eperjessy Kálmán dr. által 1926-ban. Cs. K. 6.

¹⁰ Szirbik i. m.

vagy lényegtelen módosítással másolja a parasztság a nem paraszt rétegek életformáit, ruhája a párisi és londoni divathoz igazodik, asztalán kés és villa van, de ezeken a külső civilizációs tényezőkön túl is ugyanazok a vezető eszméi, amik a szomszédos nem paraszt rétegeké.

A történeti fejlődésben ez a változás a legnagyobb, ami csak megtörténhetett, vagy megtörténhetik. Még nem fejeződött be az átalakulás, nem is lehet tudni milyen állomásnál fog megállni, de az bizonyos, hogy ma teljes erővel folyik. Egyik község előbb van egy állomással, mint a másik, némely vidékek még csaknem érintetlenek, mások már majdnem teljesen befutottak a városi civilizációba. Makó parasztsága az élsoporthoz tartozik és jellegzetesen mutatja az átalakulás színeképét.

Itt kíséreljük meg a *változás* történeti okait feltárni és egyes tényeit történeti rendben felsorakoztatni.

Az 1860-as éveket vehetjük annak az időnek, amikor hatni kezdtek azok az erők, amelyek később előidézték a társadalmi átalakulását. 1861-ben fejeződött be az úrbérváltás és ebben az időben következett be a magyar kapitalizmus történetében az a fejlődés, amely a mezőgazdasági termelésre is kiterjesztette hatását. Ugyancsak ekkortájt kezdték alkalmazni azokat a technikai eredményeket, amelyek végeredményben egybekapcsolták a falvakat és mezővárosokat a városokkal; hasonlóképpen ekkor indult meg a magyar közéletnek az a liberális szellemű európai fejlődése, amely bizonyos mértékű polgári szabadságot, iskolát és számos egyéb művelődési lehetőséget adott a parasztságnak.

A 60-as évekkel tehát a múlt század közepén érte el Makón a parasztkultúra azt az érettséget, amely már kevés lehetőséget hagyott fenn a belső fejlődésre. A társadalmi csoportok és intézmények kifejezesebben formában szolgálták a társadalmi funkciók zavartalanságát. A parasztélet művészi formái közvetlen városi hatástól mentesen eleven részei voltak a társadalmi életnek és egyáltalán az egész paraszt szellemi kultúra teljességében virágzott.

Az 1861-ben bekövetkezett legelőfelosztás azt mutatja, hogy a hatvanas évekkel az addigi lehetőségekhez mérve telítettség következett be. A társadalom addig követett külterjes fejlődéséhez, további területi, gazdasági alapra lett szükség. A terjedési lehetőség megvolt, éppen ezért az akkori telítettség nem jelentett holt pontot. Ha egyéb tényezők nem folynak be, önmagában a régi vágányokon haladt volna tovább a parasztság társadalmi fejlődése és lehetséges, hogy jóval magasabb

fokot is elérte volna. Kalotaszeg, Sárköz kiváló parasztkultúrája, ilyen magasra fejlődött parasztkultúra.

Döntő hatással szóltak azonban a fejlődésbe külső tényezők. Az úrbéri szolgálatok alól való szabadulás, a gazdasági önállósulás olyan gazdasági lehetőségeket nyitottak meg, amelyeket a parasztság nehezen, vagy egyáltalán nem tudott betölteni és amely továbbmenve, fejlettebb, magasabb kultúrába való bekapcsolódásra tett képessé. Teljesen hasonló hatást váltott ki a kapitalizmus mezőgazdasági kiterjedése. Általánosságban lehetővé tette a nagyobb hasznot hajtó kivitelre való termelést. Makón ezen felül szintén a kivitel megszerzésével óriási arányúra fejlesztette a hagymatermelést. Mindkét hatásával nagymértékben növelte a parasztság gazdasági erőit. A technikai fejlődés egyfelől szintén a termelés arányainak növekedését idézte elő, másfelől azonban — amennyiben a várossal kötötte össze a falut — már a gazdasági lehetőségek társadalmi kitöltését segítette elő. Közel vitte a városi civilizációt a parasztsághoz, ezenfelül kész állapotban szállította annak mindennemű termékeit. A dualizmus liberalizmusa nagyjában eltüntette a parasztság társadalmi betagolásának jogi korlátait, iskoláival és egyéb nevelő intézményeivel pedig szinte erőltetve hajtotta bele saját kultúrájába.

A fejlődést feltüntető *tények történeti rendje* fokozatos és egyre erőteljesebb átalakulás képét adja. A hetvenes években még nagyjában hasonlított városunk társadalmi képe a régihez. De már nagy változások is történtek. A mezei termelésben előretört a gabona- és hagymatermelés; megszűnt az ugarhagyás; bevezették a trágyázást; a parasztgazdaságok önellátását kikezdte a kis- és nagyipari termelés termékeinek elterjedése; a nemzetségi birtokközösségi család felbomlott alkotó egységeire. A század végére még nagyobb átalakulás következett be. Országutak épültek; vasúti közlekedés nyílt meg; ellátták a várost villanyvezetékekkel; nagyobb mezőgazdasági gépek használata terjedt el; az ipari termelés pedig teljesen kiszolgáltatta termékeivel a földművelőket. — A háborút megelőző időkben a parasztság gazdasági felerősödése teljessé lett, viszont társadalmi betagolódása még alig hogy megkezdődött. Éppen azért szokatlan jólétről beszélhetünk ez időben. A szükségletek nagyjából paraszt mértékűek voltak, viszont a rendelkezésre álló eszközök messze meghaladták a paraszt kereteket.

A világháború egyidőre felfüggesztette e folyamatot, de utána annál nagyobb lendülettel folytatódott. Hatással volt kétségtelenül a fejlődésre a háború azáltal, hogy a városi civilizációt négy évig egészen közel vitte a paraszthoz, de külön-

leges hatása az, hogy sokhelyt ép azoktól fosztotta meg a parasztságot, akik a legtöbb mérséklettel haladtak az átalakulásban, a családfőktől. Nőket és fiatalokat sokkal hatásosabban csábított a városi civilizáció. Makón azok a családok, amelyeknek feje a háborúban maradt, jóval nagyobb iramban alakultak át, mint azok, amelyeket továbbra is mérsékelt a maradibb családfő. Ilyen családok tagjai közül került ki a legtöbb városba költöző és egyéb osztályahagyó is.

A háború utáni mezőgazdasági fellendülés jóideig a kívánt mértékben szolgáltatatta a társadalmi előretörés gazdasági feltételeit. A válság beköszöntével a gazdasági lehetőségek csökkenése korántsem állította meg a fejlődést; nehezítette, mérsékelte, de az irányát szemernyi sem térítette el. Sőt a társadalmi változás hatott vissza a gazdasági válságra. A régi paraszt önellátás kiküszöbölte volna a válság összes kirívó következményeit, azonban éppen az ellenkező következett be, a társadalom viselte a bekövetkező gazdasági nehézségeket, amelyek azáltal mélyültek ki, hogy a szükségletek és igények óriási mértékben megnövekedtek, mert nem volt többé elég rugalmas ahhoz, hogy összehúzódva védekezzék.

II.

Szerkezeti kép. — A mai paraszttársadalom egységei. — Egyéniség és közösség. — Osztálytudat, osztályharc. — A kisgazda. — Osztályrétegződés. — Felekezeti tagozódás. — Pártok, egyesületek. — A család. — Az ifjúság rétegződése.

1. Szerkezeti kép.

Makó lakosságának foglalkozási és általános népjellegbeli megoszlása azt mutatta, hogy legnagyobb számmal vannak a parasztsághoz tartozók, akik a város egész népességi jellegét döntően alakítják. A társadalmi szerkezet szempontjából egészen hasonló a helyzet. A parasztság, kisebb, egymástól többé-kevésbé különböző alkotó csoportjai felett való egységben a város társadalmának többi csoportjaival szemben a legnagyobb számú, de a társadalom szerkezetében elfoglalt helyével is legnagyobb jelentőségű. Egy *parasztváros* szerkezeti társadalmi képe ugyanaz, mint a *paraszt falvaké*. A társadalom eredeti és alaprétege a parasztság, a többi rétegek hozzá való viszonyuk szerint helyezkednek el körülötte. Minden egyéb osztálynak csak annyi képviselője van Makón, amennyi a parasztság társadalmi funkciónak irányításához, segítéséhez és ellenőrzéséhez szükséges. A parasztság az egyedüli osztály, amely teljességgel ehez a városhoz van kötve és itt is kíván élni és halni. A többi osztályok tagjai mind elkíváncsoznak innen és erős kapcsolatba is kerülnek más városok hasonló rétegeivel. Egy-egy ifjú pályaválasztásánál — ez legtöbbször a társadalmi pályaválasztás is — döntő szempont mindig, hogy azon a pályán van-e már elég egyén és ez a viszonyítás mindig a parasztsághoz történik, van-e már elég orvosa, vagy kovácsa annak az osztálynak és tartozékainak, mint ahogy a falvaknál senkisémmondja, hogy egy faluban ennyi és ennyi a földművelő, ennyi az iparos, közalkalmazott stb., hanem úgy mondjuk, hogy egy falunak van jegyzője, kovácsa, papja stb. Parasztváros a falu nagyobb arányú kiadása. Oly naggyá növekedett

falú, hogy már nem papja, jegyzője és kovácsa van, hanem kis-polgári és polgári osztálya. Az ilyen szerkezetű város nagy mértékben különbözik a nyugateurópai értelemben vett város-tól. Nem is lehetne városnak nevezni, ha nem különbözne sok tekintetben a falutól is. Leghelyesebbnek látszik a parasztváros vagy a történelmi jelentésű mezőváros elnevezés.

Egy-egy magyar város társadalmi szerkezete mindenesetre *szelvény* a magyar társadalom egészéből: a magyar társadalom alkotó rétegeinek egy-egy darabját tartalmazza. Valamely szelvény egyaránt lehet az egészre jellemző és egyoldalú. Mivel azonban az egész magyar társadalom rétegződését nem területi okok, hanem a történeti fejlődés útján a legkülönbözőbb, többnyire egységesen ható, területi fekvéshez nem kötött erők alakították ki, minden területi egység többé-kevésbé az egész magyar társadalom összetételét mutatja. Kivételek és eltérések természetesen vannak: egyes faluk és városok inkább jellemzőek az egészre vonatkoztatva, mint mások. *Parasztvárosoknak* e tekintetben különös jelentőségük, hogy talán a *legjellemzőbbek*: népük foglalkozási megoszlása közel áll az országos arányhoz és a lakosság területi elhelyezkedése is ugyanolyan, mint az egész magyar társadalomé.

Az a tény, hogy egyes mezőváros magában foglalja az egész magyar társadalom rétegeinek egy-egy darabját és hogy jellemző összetételben foglalja össze, rámutat a parasztváros társadalmának *önellátási irányzatára*. Parasztközségek önmagukban zártak, más egységekkel való közlekedésük alárendelt jelentőségű. Ez a körülmény okozta, hogy különböző területek parasztközségei az alapvonások egyezései mellett nagyon eltérő színeket mutatnak. A zárttság és eltérő színeződés azonban egyre jobban csökken és a csökkenés arányában növekszik a területi egységek kölcsönhatásába való betagozódás. A betagozódás minden esetben alárendeléssel jár, parasztközségek belekerülnek a szomszédos nagyobb, városibb községek, azokon keresztül a főváros hatókörébe és annak vidékévé válnak a szó minden jelentésében. Makó elsősorban Szeged vidéke, rajta keresztül és vele együtt pedig a főváros önállóságra képtelen vidéke.

2. A mai paraszttársadalom egységei.

Az egyes társadalmi egységek természetének vizsgálata társadalomelméleti feladat, de egy adott társadalmi egységen belül milyen egységek keletkeznek és hogyan funkcionálnak, azt vizsgálni a társadalomrajz szerepe. A társadalmi egység azt jelölve, hogy az egység határáig a magatartások hason-

lók, vagy szabályosan különbözök, a társadalmi egység és egyén viszonyában az lesz a kérdés, hogy az emberi magatartások mennyire tömörültek egységenként, tehát az egyes csoportok mennyire zártak vagy lazák.

A *rendiség* éppen abban állt, hogy az egyéni magatartásoknak rendenként tipikusaknak kellett lenni. Jogi, gazdasági rend és államszervezet egyformán a rendi egységek rögzítését szolgálta. Természetes, hogy a társadalmi valóság is a szigorú rendi zárttság volt, Makón is mint mindenütt.

A *rendi korlátok ledőltevel* a parancsoló mód kijelentővé vált. Bár a jogi és gazdasági rend szabályai nem kötötték tovább úgy, mint azelőtt, a paraszt mégis ugyanolyan maradt, mint jobbágy korában volt és urától ugyanolyan eltérő. Az osztályok egyelőre zártak maradtak. (Hogy a jogi változásoknak milyen társadalmi oka volt általában, az itt természetesen nem tárgyalható. Makón megvolt mint társadalmi követelmény: az egykori szabad polgárság emléke élt még és a megújuló úrbéri harcokat tovább vívta a lakosság földesurával, a püspökkel. Sikerült is egyre könnyebb feltételeket nyerni. A rendi korlátokat tehát itt Makón jóval 1848 előtt már feszegetni kezdték a társadalmi erők. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a főlsszabadítás kívülről jött és alapvető változásokat segített elő). A jobbágyság megszűnte után azonban csak egy ideig — annak a nemzedéknek az életében, amely a felszabadítást megérte — maradt meg előbbeni zárttságában. A következő nemzedéktől fogva, aszerint, hogy megvolt-e vagy nem a megfelelő gazdasági alapja, kezdte elhagyni a régebbi életformákat vagy maradt továbbra is a régi szinten. Egy egészen jól végig kísérhető folyamat pergett le a felszabadítást követő évtizedekben. Makón a földesúri hatalom már régtől fogva nem volt személyes természetű és a jobbágyság egyrésze, a telkes gazdák viszonylagos jómódban éltek — már oly értelemben, hogy a fogyasztás keretein túl is el voltak látva jószágokkal. Ezt a felszabadítás korabeli nemzedéket követő nemzedék megélvő tökéjéhez akkora-amekkora gazdasági szabadságot is kapott. Lépésenként kimutatható termelési belterjesülés (ugar elhagyás, trágyázás, kivitelre való szemtermelés, hagyma elterjedése, tanya építések) és bizonyos vállalkozási kedv indult meg. Általában az lett az eredmény, hogy ez a nemzedék csak növelte előzőjének gazdasági tartalékát. Hasonló volt a helyzet a zselléreknél. Részint a telkes gazdák fokozott termelése folytán előálló munkaalkalmak, részint a hagymatermelés elterjedése s nem utolsó sorban a legelők szétosztása következtében a földnélküliek és törpebirtokosok is jelentős gazdasági

haladást tettek. Ez a nemzedék még csak gazdasági téren haladta túl előzőjét. Éppen a gazdasági erőhalmozás volt a hajtóereje. A következő nemzedéket már új erő mozgatta: az erőfelhasználás, ami a társadalmi változtatásokban öltött testet. Természetesen a megtermékenyítő szerepet az általános történeti helyzet töltötte be: sűrűsödő közlekedés, liberálisabb szellem, gyarapodó jószágforgalom, gyáripari termékek elterjedése, nem utolsósorban technikai újítások. Ez a nemzedék még nagyrészt a gazdasági előrehaladást is megfuthatta. Erre az időre esett a magyarországi kapitalizmus legerőteljesebb ifjúkora. A felszabadulást követő harmadik nemzedék már a világháború lendületét is kapta a társadalmi emancipáció útján.

Szerkezeti szempontból mindebből az a fontos, hogy a parasztság, mint osztály ma meglehetősen laza egység. A rendiség megszűnte után közvetlenül még a zsellér és gazda közt való különbség sem volt valami nagy, legelőször ez mélyült ki, azután az így kétfelé vált parasztság és a nemparasztok közt való különbség kezdett fölmorzsolódni. Ma tehát ez a helyzet: a gazdává és zsellérré, polgárrá és proletárrá hasadt parasztság kezd hasonlóná válni a nemparaszt polgársághoz és proletáriushoz. Ma még külön osztály a parasztpolgár (kisgazda) és a nemparaszt, a földmunkás és az ipari proletár, de egyelőre mind közelebb és közelebb kerülnek egymáshoz. A hagyományok képviselik a parasztságnak legkevésbé paraszt részét.

Hogy a parasztság mint osztály, laza egység, azt jelenti, hogy az egyéni magatartások nagyon kevésbé egységesek az egészre vonatkoztatva. Tipikusok azonban abban, hogy városiasodnak és ez alapon a földbirtoklásra alapuló rétegződést metszően egy *másik rétegződés* állapítható meg: változatlan parasztok, főképp az öregek, az előző nemzedékek hátramaradtjai, de a fiatalabbak közül is kevesen szinte görcsösen őrzik a paraszthagyományokat, ellenezvén minden újítást; új parasztok, földművelő polgárok és proletárok vagy nem is földművelők, főképp a fiatalok — ezek közül is kivált a nők — és a nagyobb birtokúak és a hagymások. E csoportból toborzódnak az osztálytudatos proletárok és polgárok. Mindkét részbeliek szigetként állanak a parasztság egészében. Ilyen általános és követelő erejű osztálytudat más parasztoknál nem található. E csoportból kerülnek ki az osztályukat elhagyók egyre sokasodó számban. Harmadik csoportot az átmenetben lévők alkotják. Kiléptek a régebbi keretek közül és lassan új parasztokká lesznek.

3. Egyéniség és közösség.

A társadalmi egységek zártságának vagy lazaságának taglalása fölveti az egyéniség kérdését. A most folyamatban lévő szerkezeti változás különös időszerűséget ad e kérdésnek. Egyéniség, individualizmus valamilyen formában mindig érvényesült parasztok között, csak hogy a *régebbi parasztindividualizmus* egészen más valami volt, mint a modern értelmezésű egyéniségkifejtés. Mindenekelőtt kizárt volt, vagy nagyon ritka a pályaválasztás, a foglalkozásbeli egyéniesedés, mivel hogy kötelező ereje volt a földművelői mesterségnek. De még a földművelői munkakörön belül érvényesülő munkamegosztás is korhoz, nemhez igazodott, nem pedig egyéni tulajdonságokhoz. Ugyanez volt a helyzet a házastárs választással. Nagyon kevés kivétellel tipikus társadalmi tényezők határozták meg a szülők választásán keresztül kinek-kinek az élettársát. Ami tér ezenkívül az egyéniség érvényesülésének maradt, az nagyon körülkerített valami volt annyira, hogy helyesebben nem is egyéniség kifejtésről vagy érvényesülésről, hanem kevés számú tulajdonságbeli elem tipikus változatairól beszélhetünk. Ilyen társadalmi jelentőségű elemek voltak a vagyon, testi külső, erő, munkabeli ügyesség és szorgalom, beszélő tehetség, kor és nem utolsó sorban a nem. De nemcsak vízszintes irányban jutott kevés tér az egyéni tulajdonságoknak, hanem függőleges irányban még inkább. Termelési módszer, ruházkodás, építkezés, beszédfordulatok mind annyira tipikusak voltak, hogy modern értelmezésű egyéniség kifejtésről szó sem lehet. Az individualizmusnak azt a formáját pedig, amely *egyéni kezdeményezésben* jelentkezik, paraszt társadalomban még kevésbé találjuk meg. Gazdasági téren a termelés módszerében hagyományos eljárások, a termelés elosztásában pedig a nyomás rendszer és a községi szabályozások révén nagymértékű kötöttség érvényesült. Hasonlóképen a fogyasztás is teljesen a hagyományos életszínhez igazodott és minden egyéni kihágás pöllengésre került. Minden egyéb társadalmi vonatkozásban is szigorúan a községi közreműködéshez volt kötve a kezdeményezés és vállalkozás. Minden újabb eljárást és próbálkozást eszelésnek neveztek és csak a legszigorúbb bírálgatás után fogadták el.

Az egyéni kezdeményezés és szabad egyéniség kifejtés hiánya azonban korántsem a *szervezett közösség beavatkozását* jelentette. Nem hasonlatos a községi irányítás a ma ismertes állami beavatkozáshoz. Nem a jogi község szólt bele az egyén társadalmi érdekű dolgaiba, hanem a társadalmi község, a szervezetlen község. A községtanács azon a jogon, hogy

a község közigazgatási vezetésére megválasztották, nem avatkozott például a művészetek dolgába. A társadalmi ellenőrzést formátlanul az a közösség gyakorolta, amelynek mindenki egyaránt szabályalkotó és kötelezett tagja volt. Sőt még azt sem lehet mondani, hogy ugyanannak a közösségnek a hatásköre terjedt ki az összes magatartásokra. Más közösség alakult ki és irányított a művészetek dolgaiban és más a gazdasági életben. Minden külön közösségben az illető téren legtekintélyesebb egyének voltak a főirányítók. Általános dolgokban az öregeké volt a legnagyobb befolyás.

A ma is folyó átalakulás alapvető változást hozott e téren. Legrikítóbb jelenség e vonatkozásban az, hogy van pályaválasztás és házastársválasztás. Általában az *individualizmus mai közönséges értelmezésű* alakja jut szóhoz. Idevágó tények: a nemzetségi család teljes felbomlása, egyéni ízlés érvényesülése, ruházat, bútor, építés és étkezésben a közösségi közösség erőteljes lazulása, az állandó munkaközösségek széthullása stb.

Alapvető fontosságú *elvi kérdés*, hogy földművelő társadalom magára tudja-e venni azokat az individualista kereteket, amelyeket a nyugateurópai városi társadalom kifejlesztett. Az nem változtat semmit a kérdés állásán, hogy ma ez az individualizmus az eredő helyén válságban van és talán hamarosan valamelyes kollektívizmusnak ad helyet. A tény az, hogy még nem járta át egészen a parasztságot és még vannak érvényesülési lehetőségei, amint hogy erősen rombolja is a még meglévő parasztközösségeket. Egyelőre még a jövőt is ez az irány fogja betölteni, azonban a háttérben másfajta erők is dolgoznak és a távolabbi jövő valószínűleg ezeknek az érvényesülését hozza. Már nagyon kevés áll fenn a *régi parasztközösségekből*, úgyszólván csak a csökevények. A közösségek fenntartó eleme, a pátriárkális vezetés teljesen a múlté. A mezei termelő munka és a falu-városi élet egészen más, semminthogy elbírná a volt közösségeket. Mindazonáltal a látó szemnek észre kell venni az individualista jelenben olyan nyomokat, amelyek — ha általánosabb szükség nem is kényszerítene — a mezőgazdasági termelés és a földművelő társadalom belső természetéből folyó okok miatt valamilyen *kollektív formára* vezetnek.

Legelsősorban a mezei termelés támaszt olyan követelményeket, amelyeknek individualista berendezkedés nem tud megfelelni. Nem, hogy valamely általános mérték szempontjából nem tud megfelelni, hanem a pusztá fennállás és társadalmi lehetségeség szempontjából. Itt van a *tanyák kérdése*. A termelő üzemnek kint kell lennie a termőföldön, akár belterjes a

termelés, akár nem. Ha belterjes — és külterjes nem lesz soha többé — annál inkább valamelyes városi tartózkodás egyre erősebben érvényesülő követelmény. Régen a nemzeti családi szervezet könnyűszerrel oldotta mag a feladatot: felnőtt gyermekek kint voltak a tanyán, öregek a városban, de a városi ház az egész család otthona volt. Ennek a *tanyai közösségnek* egy módosult, — lazult — formája ma is fennáll és sok fogyasztékossága mellett is minden más tényleges megoldásnál kielégítőbb. Nincs ugyan meg a régi családi közösség apa és felnőtt fiú közt, mindazonáltal a gyermekek nem szabadulnak egészen amiatt, hogy a föld és a ház továbbra is az öregek tulajdonában marad, vagy ha a tulajdonjogot át is ruházzák, a fiataloknak bizonyos kötelezettséget kell vállalni. Egyszóval a családok a föld révén egybekötve maradnak ott. A házban lakó apa már nem gazdája a tanyai üzemnek, viszont a tanyán lakó gyermek nem családtagja az otthoni öreg familiának, de azért a tanyáról a házhoz jár haza, itt csinál lakodalmat, a fiatal asszony itt szül, itt temetik őket, s betegség esetén itt fekszenek. Ha több család van és több tanya, akkor többen tartoznak a házhoz. Viszont arra is van példa, hogy egy tanyai fiatal gazda a saját apjának és a felesége apjának a házához egyaránt hozzátartozik. Ez az újabb tanyaközösség is kielégítő bizonyos feltételek mellett, eltekintve attól, hogy gyengébb megoldás, mint a régebbi és csak bizonyos feltételek mellett lehetséges. Akinek a számára lehetetlen, az vagy teljesen a tanyán rendezkedik be, vagy munkás-tanyás szerződötéssel segít magán. Társadalmi szempontból azonban ez nem segítség, hanem csak a nehézségek áttolása. A tulajdonos ugyan fölszabadul termelésének kötöttségéből, azonban tanyása annál inkább oda szegeződik a tanyai termelési üzemhez. A termelési és fogyasztási üzemek kérdésében tehát valamilyen új *parasztközösségnek kell születnie*. A nyomok meg is találhatók. A mai tanyaközösség is idetartozik, ez azonban nem új, mert a réginek változott alakja és ezen a téren soha nem is volt teljes individualizálódás. A tanyás tartás igazi individualista megoldás, azonban némi közösségre hajló vonás fölfedezhető egyes esetekben. Pl. a tanyás gyermeke a gazda házából jár iskolába, a tanyás piacra menet a gazda házában száll meg, stb. Elég az hozzá, hogy e téren valamilyen közösség nélkülözhetetlen. Legékeesebben szóló példa erre az, hogy tanyaközösségek ma is vannak. Mint tanyaközösség természetesen a tanyaközpontok is számba jönnek, azonban Makón ilyenek nincsenek.

A termelési és fogyasztási üzem — a gazdaság és háztartás — kérdésének igazi individualista megoldása a farm-rend-

szer. A háztartás követi a gazdaságot a termőföldre külön-külön családokként. Farm-rendszerre példa lehet a szegedi tanyák nagyobbik része, de ez a város birtokpolitikájának következménye, nem a természetes parasztfelődésé. Makón ilyen farmok alig találhatók. Az eredeti paraszt megoldás az üzemek kérdésében a falurendszer. Háztartás és gazdaság együtt, akkora csoportokban, amekkorát a termőföld kihasználása megenged. Akkora kiterjedésű határról csoportosulhatnak össze a gazdaságok, amekkora távolságot naponként meg lehet tenni (6—8 km.). Ennél nagyobb kiterjedésű határokat már külső tényezők hoztak létre, pl. a török pusztítás és az ilyen helyeken kialakult másodrendű, kisegítő megoldás, a tanyarendszer.

A falusi közösség — a tanyák kialakulása előtt Makó minden vonatkozásban falu volt — a tanyai közösségnél nagyobb és hatékonyabb közösséget jelent. Nemcsak egy gazdaságot és háztartást magában foglaló egység, hanem egész embercsoport összes gazdaságainak és háztartásainak közössége. Minden lehető közösség külső és látható egybefoglalása.

A mezei *termelés módszere* és az *értékesítés* szintén olyan területek, ahol az individualizmus nem tud boldogulni. A *régi paraszt közösségek* itt már teljesen elenyésztek, egyedül egy legelőközösség áll fenn, ez is közel jár a felbomláshoz. Hegy községek és dülőgazdaságok ma is állanak ugyan fenn, azonban összes funkcióik a csőszfogadás és a kútak fenntartása. Vannak azonban újabb, a régítől független mezei közösségek. Nagyobb gépek alkalmazása legnagyobb mértékben ugyan időleges egyéni szerződéseken alapul, — a cséplőgéptulajdonos bérmunkásokat szerződtet és bércséplést vállal — de van egy-két cséplőgép társaság, amely állandóbb közösséget mutat: közösen vesznek egy gépet és a saját búzájukat bérmunkások segítségével elcsépelik, mellékesen bércséplést is vállalnak. Számosabb már az aratógépközösség, ezek annyival is inkább tiszta mezei közösségek, mert a legtöbbször kimaradnak a bérmunkások és a résztulajdonosok meg családtagjaik közösen dolgoznak a közös géppel. Hasonló közösséget hoz létre különlegesebb gépekkel kapcsolatban a szomszédság. De nemcsak a gépek, hanem a nagyobb munkavégzés is teremt ilyen közösséget. Könnyen össze fogásnak nevezik ezt és abban áll, hogy rendszerint sietősebb, vagy több erőt kívánó munkára (búzahordás, mélyszántás) munkaerőikkel és gépeikkel összeállnak olyanok, akiknek egyébként is van valami kapcsolatuk (rokonok, szomszédok stb.).

A *termésértékesítés* közösségteremtő ereje újabban domborodik ki. Elsősorban a hagyma mutat érdekes jelenségeket.

Helybeli erők hozták létre a Hagymaszövetkezetet, de nem mutathat fel sem különösebb közösség-jelleget, sem különösebb eredményt. Közhatósági kezdeményezésre jött létre 1933-ban egy hagymakiviteli egyesülés, amely egészen új utak felé mutat. Meghatározza az eladható mennyiséget, jegyzékbe veszi az eladásokat és osztó igazságot követ az újabb bevásárlásban. Most van alakulóban egy egészen céhrendszerű társulás a hagymatermelés és értékesítés terén. A hagymatermelők egyesülései egy „östermelői“ (eredeti céhbeli termelői) testületet hívnak életre, amely a termelés és értékesítés minden mozzanatában ellenőrzi a bevett termelőket és részükre akarja biztosítani az egységes értékesítés minden előnyét.

Mind e közösségek egyfelől a *gazdasági individualizmus* külön agrár nehézségeit mutatják, másfelől pedig bizonyos kollektívumok csíráját rejtik. Az individualizmus — kollektívizmus kérdése egyéb tereken azonban más képet és irányt mutat. Gazdasági vonatkozáson kívül ma a parasztság a legindividualistább osztály. Az általános társas érintkezés régebbi formái mind kivesztek, új nem állja helyüket. Körök, egyletek csak igen-igen laza vasárnapi közösséget jelentenek, a falusi közösség pedig már régóta elvesztette hatékonyságát. A politikai pártok jórészt csak választások idején elevenednek meg és akkor is esetleges helyzeteken múlik a hovatartozás. A nagymértékű szétszóródás az átalakulás egyéb tényeivel együtt járó természetes következmény. De mint ahogy gazdasági téren a szét hullt közösségek helyébe újak alakulnak, úgy a társadalmi élet egyéb területén is újak kíváncsoznak a voltak helyébe. A jelen átmeneti állapotot ép az teszi válságossá, hogy a régi ki-jegecesedett közösségek társadalmi keretei széthulltak és új keretek vagy egyáltalán nem megfelelőek, vagy nem honosodtak meg, a megváltozott feltételekhez igazodó új megoldások pedig még nem születtek meg.

4. *Osztálytudat, osztályharc.*

A parasztság általában a legjellegzetesebb osztály még mai változottságában is, csodálatos lenne, ha ez nem tükröződnék saját öntudatában és önérzésében is. Itt is mindjárt előjárójában meg kell látnunk a különbséget — talán itt van a változás legmélyebb értelme — a régebbi osztálytudat és a mostani közt. A két kor osztálytudata közt a közös csak annyi, hogy az egységes parasztöntudat mellett megvolt és megvan a gazdák és zsellérek különérzése.

A régi stílus paraszt osztályöntudat legfőbb eleme bizo-

nyos kiegészülés érzése, amely fölfelé belenyugvó lojalításban testesült meg. Ez az osztálytudat egy *szerves természeti, sőt természetfölötti társadalomszemléletnek* volt a következménye. Primitív társadalmakban, vagy civilizált társadalmak primitívságba kényszerült részeiben ez sehol és semmikor nem volt másképpen. Hogy a társadalom ilyen berendezése az Isten műve és ezen változtatni csak az ő jussa, hogy a parasztnak felesleges cikornya lenne az a kultúra, ami az uraké, azt ugyanúgy gondolták Makón 1850-ben, mint ma Afrika némely részein és a forradalom előtti Franciaországban. Telkes gazda és zsellér ép úgy megváltoztathatatlanak és eleve elrendeltnek vette a rendi vagy később az osztálykülönbségeket, mint a tél hidegét, meg a nyár melegét. Soha még csak a gondolatai sem törtek át a határokat. Belenyugodott az osztálykülönbségbe, legfeljebb enyhítésért esedezett vagy harcolt olykor. Ez az osztálytudat ép olyan erős és csökönyös volt, mint a modern osztályharcos proletáré, csak ellenkező előjelű. Amaz az osztálykülönbségek igenlése volt, emez pedig a tagadása. Olyannyira igenlése, hogy ha egy harmadik akarta a viszonyt felforgatni, készséggel fogott fegyvert ura védelmére. A parasztöntudatnak egyedüli fölfelé mutató eleme volt a munka méltóságérzése. Lévéen a munka minden, elsősorban az érvényesülés eszköze, a munkás életet erénynek tekintették és ugyanez adott bizonyos felsőbbbségi érzést a munkátlanokkal szemben. Természetesen ez a felsőbbbségi érzés soha társadalmi szintre és elismerésre nem jutott, hanem mint tudatalatti erő lappangott.

Gazda és zsellér közt akkora volt a különbség, amekkora az urakhoz való lojalitás keretein belül csak lehetséges. De ez a különbség egészen másféle volt, mint az úr és paraszt közt való. Amaz átléphetetlen és minőségbeli, emez mennyiségbeli és átléphető, sőt minden zsellér föltételezte, hogy vagy ő vagy utódai átlépik.

Az osztálytudat megléte és milyensége következtetni enged az *osztályküzdelem* természetére. Mivel az osztálytudat belenyugvó volt, az osztályküzdelem elsősorban negatív maradt: védekezés minden változtatás ellen, akár paraszt, akár úr kezdeményezte. Itt a kulcsa minden parasztnyelés kudarcának. A társadalom szervezete valami emberen túli, azon még az urak sem változtathatnak. Ha a törvény eddig ez volt, — nyilván az Isten sugalmazta — ezt nem lehet megváltoztatni. Együttes osztályharc pozitív tartalommal nagyon kevés jelenségből olvasható ki és ott is, ahol megvan, nem az osztálykülönbségek ellen folyik. Hogy a paraszt igyekezett becsapni urát, hogy megszökött a katonaság elől, annak „tár-

sadalomellenességét“ maga is érezte, de a saját érdekében mégis elkövette. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények közt mai értelmű osztályharcról szó sem lehet. Ha voltak *parasztlázadások*, véres zendülések, azok csak azt mutatják, hogy koronként oly rettenetes volt a parasztság sorsa, hogy még parasztnak is kibírhatatlan volt. Nem az osztálykülönbség ellen szólt a fölkelés, hanem a pusztaság létért, legjobb esetben a zsírosabb parasztlétért: „kicsit több bért, egy jó tál ételt, foltatlan ruhát, tisztességet, emberibb szavakat“.

A leírt állapottól gyökeresen *eltér a mai*. Az egész világkép megváltozott. Sok minden ok ledöntötte az organikus természetű társadalomszemléletet és a paraszt öntudat más tartalommal telt meg. Kis részben a polgári és proletár osztálytudat jutott szóhoz a megfelelő parasztrétegekben, nagyobb részben olyan erjedés van folyamatban, amely még nem leli a kikristályosodás fonalát és természetesen él még a múlt is.

A régi osztálytudat helyét nem foglalhatta el a proletár öntudat, hiszen a paraszt általánosságban nem bérmunkás, és bérmunkás részében is nagy mértékben különbözik a városi munkástól, sem a polgári öntudat, ugyanazért, mivel a paraszt általában nem polgár, az a rétege is, amely gazdaságilag a polgársághoz tartozik, társadalmilag még ma is egészen más, mint a városi polgár. Egy közös és határozott vonása van a mai paraszt öntudatnak: akár a régi paraszt osztálytudat maradt meg, akár a polgári és proletári lépett a helyébe, mellettük mindég ott húzódik egy kínos alacsonyági, kisebbségi érzés. Parasztnak lenni, akár polgárnak, akár proletárnak tudja magát egyébként az ember, mindig másodrendűséget jelent a városiakkal szemben.

Az osztálytudat kisebbségi érzéseleme nyomja rá a bélyegét a parasztság osztályküzdelmére. Nem együttes és szervezett támadás ez az osztályharc, hanem vérig keseredett magánharc és guerilla háború. A küzdelmet nem az a cél fűti, hogy a parasztság elismerést, jogokat, más társadalmi szerepet verekedjen ki magának, hanem, hogy a parasztság, mint osztály szűnjön meg és nyoma se maradjon egykori létének. Minden paraszt a saját külön utain és eszközeivel igyekszik osztálya veszett ügyét elhagyni. Az egyik elhagyja földjét, faluját, városba költözik, a másik gyermekét indítja el más társadalmi pálya felé, a harmadik megtartott földművelő életéből igyekszik kitörülni a paraszt nyomokat. Az osztályharc eszközeihez hozzátartozik a sztrájk is, az elkeseredett paraszt osztályharc sztrájkja is elkeseredett: egyke és teljes terméketlenség a neve

ennek a sztrájknak és helyenként a végső következményeket igéri a közeljövőben.

A kavargásban egyetlen fogalom kristályosodott ki eddig: a *kisgazda*. A politikai szereplésben is a kisgazda mozgalom volt az első, amely a parasztságnak saját hangját szólaltatta meg kollektív parasztmozgalom alakjában. Az nem változtat semmit társadalmi jelentőségén, hogy az idegen elemek kezdetől fogva elnyeléssel fenyegették és később el is nyelték. Az a jelentősége mindig megmarad, hogy az új paraszt öntudat és paraszt politika első lépése volt.

5. *A kisgazda.*

A szó mint társadalmi és politikai megjelölés a háború utáni idők szülötte és tartalmi jelentésében magán viseli az átmenetnek minden bélyegét. Tudatos *programmja* nem sokban különbözik a megelőző lojális parasztkövetelésektől, de a kísérő tudattalan magatartások korszakos jelentőségre emelik. Hogy első nekifutása nem lett azzá, amivé lehetett volna, az egyrészt a kínálkozó helyzet időelőttiségén, másrészt a vezetői kongenialitás hiányán múltott. A mozgalom *reprezentatív man-je* kétségkívül Nagyatádi volt. Az ő vakvágányra futása tükrözi az egész mozgalom első szakaszát. Ma, bár más oldalon emelték föl a zászlót, — tán éppen ezért — a kifejlődéshez e második fázisban sincs remény.

Nem is a politikai szereplése fedi fel igazában a mozgalom értelmét, hanem inkább a kísérő jelenségek, a *társadalmi kép*. Mind arra a szerkezeti változtatásra mutatnak, amely megváltoztatja a parasztság egész társadalmi szerepét és képét. Legtöbbet mond maga a *név*. A társadalom szemlélet gyökeres megváltozását jelzi az, hogy aki eddig paraszt volt, ezentúl nem vállalja a nevet és nyilván a mögötte lévő társadalmi szerepet sem, hanem kisgazdának nevezi és neveztetni magát. E sorok írója az elmúlt esztendőben a makói Gazdasági Egyesületben előadást és vitát akart rendezni a paraszt, földműves, gazda és kisgazda nevezetek értelméről, de csak a pusztá említés is olyan borzadályt keltett, hogy le kellett tennie róla. Nem szabad, nem illik beszélni róla, de a probléma mindenütt ott van és beárnyékolja az összes magatartásokat.

Jelképes erejű jellemzője a mozgalomnak a *nagyatádi kocsi*. Maga a neve messzi kapcsolatokra utal. Nem úri, nem paraszt kocsi, nem jó sem teher, sem személyszállításra, nem is szép, de azért jelent valamit, egy lépés eltávolodást a paraszt formáktól.

Mindazonáltal a kiskazda elsősorban *politikai alak*. Az új paraszt gazda politikai alakja. A magyar negyedik rend jelentkezése. A parasztság társadalmi fölszabadulásának tünete lévén, beláthatatlan politikai kilátásokat tár fel. A *kiskazdák csoportját* általában nagyobbnak gondolják, — a láрма után — mint amekkora és már Weisz István is helyesen utal a gondosabb számbavételre. Nem tartoznak közéjük azok, akiket nem kezdett ki még az idők szele és változatlanul őrzik a multat.

Mint osztályküzdelem a *kiskazda politika* nem mond semmit. Vagy a mult paraszt osztályküzdelmének a színeit viseli, vagy csak alig tér el tőle. A programot olyanok csinálták, akik vagy belül álltak és nem láttak széjjel, vagy kívül állnak és nem látnak befelé.

A kiskazda mozgalom az egyetlen *együttes* parasztmegmozdulás, de még ez is távol áll attól, hogy az egész parasztság mozgalma legyen, vagy akárcsak a nagyobb részé. A zselléreknek egészen más a valósága és a követelménye. A többi utak meg igazán egyéniek, akár az osztályharcos szocialista fronton, akár keresztény-nemzeti tájakon kanyarognak is.

A kiskazda mozgalom Makón országos viszonylatban is jelentékeny szerepű. Egyfelől a makói Gazdasági Egyesület és a nemzeti egység pártja erősen kiskazda színezetűek, a felsőház egyik kiskazda tagja is makói, másfelől pedig a Gaál Gaszton-féle kiskazdapárt terjeszkedik erőteljesen.

6. Osztályrétegződés.

Az osztályrétegződés legáltalánosabb jellemzése az lehet, hogy Makó, mint minden parasztváros ugyanazt a keresztmetszetet adja, amelyet a földművelő falvak, csak hogy megnövekedett arányokban. A város társadalmának nem egyszerűen egyik számbeli része a parasztság, hanem a társadalom egész szerkezetének tartója és meghatározója. Ám a parasztság csak a többi osztályokhoz viszonyítva mondható egységesnek, osztályhatárain belül egyes csoportok lényeges különbségeket mutatnak. A belső tagozódás szigorúan követi a földbirtoklás megoszlását általában, Makón azonban a hagymatermelés kissé elváltoztatja az arányt, olyképpen, hogy a hagymás földbirtokát megillető csoport felett helyezkedik el. A parasztság belső tagozódása egyébként teljesen fokozatos, annyira, hogy e fokozatos különbözőség akárhány darabra szakítható indokoltan. Kettőt azonban okvetlen meg kell különböztetnünk: a birtokosok és a birtoktalanok, a gazdák és zsellérek osztályát. Ám éppen a mai időkben számottevő a különbség a nagyparasztok

és a kis, vagy törpe birtokúak közt. Makón már 50 hold föld nagygazdává tesz. Részint kisebb gazdákból, részint földtelenekből tevődik össze a hagymások rétege. Egységük és különállásuk kétségtelen minden vonatkozásban. Legfőbb megkülönböztető jegyük bizonyos belsőbb és kritikusabb művelődés, s ez teszi őket a parasztság avant gárde-jává. Makó páratlan birtokelosztása mellett is a nagyobbik rész a földtelenek és zsellérek osztálya.

A *földtől távol állók* a tipikus megoszlást és elhelyeződést mutatják. A tulajdonképeni polgárságot a közigazgatás, tanügy és gazdasági élet vezetői képviselik. E réteg két szélső pólusa a zsidóság és bizonyos gentry elem. A parasztság mellett legnagyobb csoport a műhelyek és irodák kispolgársága. Ez a réteg adja Makó kisvárosi színét és ez a réteg a parasztság legközvetlenebb példaképe a városiasodásban. Az ipari munkásság elenyésző a földmunkásokhoz képest.

Érdekes képződménye Makó társadalmának *egy paraszt, iparos és kereskedő* réteg. Téglavetők, cserepesek, faltömők foglalkozásukban teljesen ipari munkások, de minden egyébben parasztok. Viszont a zöldség- és hagymakofák kereskedő mesterségűek és mégis semmi társadalmi különállást nem mutatnak.

7. Felekezeti tagozódás.

A felekezeti megoszlás jellemző és hatékony egységekké osztotta a mult századi paraszttársadalmat. A csoportosulás területi közösséget is jelentett és egyébként is jelentékeny különbségeket idézett elő. Növelte az eltéréseket, hogy történelmi származás tekintetében is mások voltak az egyes felekezetek tagjai. Mindamellet Makó egész történelme folyamán példás jóviszony uralkodott a felekezetek közt, amit már Szírbik Miklós is kiemelt.

A felekezet szerint való rétegződés ma már jóval *elmosódottabb*. Oka ennek az, hogy a változás jelenségei között ott szerepel a paraszt vallásosság elgyengülése. Távlabbi oka pedig, hogy a jelen változást előidéző okok át-meg átjárták a felekezeti határokat, egyformán érintve minden felekezetbelit. A felekezeti egybetartozás természetesen szigorú zárttsággal megvan és ma is megnyilatkozik egyes vasárnapi tényekben, de tovább nem is hat. Van azonban egy igen *határozott csoportosulás*, amely a vallással függ össze, de metszi a felekezeti határokat, az t. i., hogy vannak hívők, hitetlenek és közömbösek. Ennek a rétegződésnek a számszerű állása és más rétegződéshez való viszonya világot vetne jónéhány összefüggésre, azon-

ban effőle adatok nincsenek. Megkockáztatok azért néhány becslésen alapuló tájékoztató összehasonlítást. Bizonyos, hogy a kisebb gazdák közt van a legtöbb hívő, bár a legbuzgóbbak a zsellérek közül valók. Az egyházi életben általában a nagygazdák járnak elől. Az is bizonyos, hogy a földművelők jóval nagyobb mértékben hívők, mint a többiek. A katolikus felekezetbeliek közt több a hívő, mint a protestánsok közt. A protestánsok legbuzgóbb elemei jórészen nem is maradnak az egyház tágabb keretei közt, hanem vagy a Bethánia együletben buzgólkodnak, vagy kilépnek felekezetükből és nazarénusok vagy szombatosok lesznek. Ezeket úgy is hívják Makón, hogy hívők. Legkétségtelenebb összefüggés pedig az, hogy az új parasztok sokkal kevésbé hívők, mint a régiéek.

A különböző felekezeti *vallási megújódás* általában még nem hajlítja el a fejlődés irányát, azonban minden osztály és felekezeti ifjúság kebelében vannak egyletek és körök, amelyek igen hatékony munkát végeznek és erősbbítik a felekezeti egységeket.

8. Pártok, egyesületek.

A pártok szerint való rétegeződés Makón nyugvó csoportosulás, amely csak választások idején elevenedik meg. Olyan pártegységek, amelyek állandó pártéletet tartanak fenn, általában nincsenek. A legújabb idők mutatnak ilyen irányú fejlődést.

Régtől fogva hatékony és valóságos pártegység a *szociáldemokrata párt* a munkásotthonnal. Ez egyben iskola, templom, kaszinó, könyvtár és táncterem is a tagok számára. A párt egyébként nem nagy és a földművelők felé nehezen terjedt és terjed, bár a legaktívabbak benne éppen a hagymások és egyéb földmunkások. Ez évben lépett az állandó pártok sorába a *nemzeti egység párt*, amelynek makói főtámaszai a makói közalkalmazottak és a nagygazdák. Hasonlóképpen állandó pártéletet igyekszik megteremteni egyre több sikerrel.

Legrégibb a *48-as függetlenségi párt*. Ez egyaránt foglal magában gazdákat, zselléreket és iparosokat. A párt szellemi vezetését régebben egy európai nivójú, nagyrészt zsidó intellektuel csoport látta el. Sajátságos liberalizmust ápolgatnak e pártban, amelyben az ellenzékieskedés és a kuruckodás a lényeges. Régebben, Justh Gyula idejében ez volt Makón a főpárt.

Ujabb, de erősen fejlődő pártalakulat a *kisgazda párt*. Jelek szerint a 48-as Kossuth párt örökébe lép. Elsősorban gazdák a párttagok, de zsellérek is vannak kevesen.

Nagyrészt *másodlagos társadalmi tagozódás* keretei az egyesületek. Osztályon, felekezeten belül való csoportosulások. Így a polgárságon belül: Uri Casinó, Vívóegylet, Tennisz Klub, Evezős Egylet, Mansz. A kispolgárságban: Ipartestület, dalárdák, sportegyesületek. A parasztság egyesülési keretei: Gazdasági Egyesület, Hagymakertészek Egylete, külterületi gazdakörök. Felekezetibeliek: Kath. kör, ref. olvasókör, nőegyletek, legény- és leányegyesületek. A munkásságnak mindene együtt a Munkásotthon.

Az egyesületek ábrázolják legjobban a *társadalom fölszabadultságát*. Gyakorlati tevékenységükkel is, de még inkább célkitűzéseikkel. Minden csoport önmagáért törtet, elhatárolja magát a másiktól és ellenfélként acsarkodik. A parasztság egyesületei ezenfelül a *parasztváltozás színeképét* is mutatják. A gazdasági egyesület a polgárosodó gazdák egyesülete, a gazdakörök ellenben a maradóké. Az ifjú gazdák egyesülete pedig egészen városi szellemű.

9. A család.

Parasztársadalom nélkülözhetetlen elemi közössége a család. Minél több egyént foglal magában, annál inkább szolgálja a célját. A paraszti család egészen a múlt század hetvenes éveig nagy kiterjedésű *nemzetségi színezetű volt*. A fiúk nem szabadultak föl nősülésükkel az apai hatalom alól, a lányok kikerültek ugyan apjuk családfőisége alól, de belekerültek férjük családjába. Ez a család mindaddig együtt maradt, ameddig az apa minden gyermekét ki nem házасította és maga nyugalomba nem vonult. Régebben fönnállt egészen a családfő haláláig.

A család mindenekelőtt *gazdasági egység*, munkaszervezet. A mezei termelés önmagában is minél több egyén összeműködését követeli meg, régebbi formájában pedig, amikor sok ipari munka is hozzája tartozott, még inkább megkövetelte. A családtagok kor- és nembeli helye egyúttal a termelőszervezetben való munkakör meghatározása is volt. A családfő volt az elosztó és felügyelő, aki mindig személyes példájával vezetett, a legidősebb fiú volt a helyettese és a részletmunkák vezetője. A családaya a házimunkák, az aprójószág, tehéntenyésztés dolgaiban irányított, mellette dolgoztak menyei és felnőtt lányai. A nagyobb lányok rendes szerepe volt a szövés, fonás, míg a legényeké az elvégezhető kovács- és famunkák. Kicsi lány és fiú a kisebb állatok őrését kapta föladatul.

Nem sokkal kisebb jelentőségű a család, mint a *társadalmi érintkezések* leghatékonyabb látható *egysége*. A családhoz tartozás a társadalmi helyzet megjelölését jelentette. A család

tagjai a közös névvel az összes társadalmi viszonyok közösségét kapták: közös, számba nem vett termelést és fogyasztást, közös vallást, a legközösebb együttlakást tartotta fenn a közös tekintély, a családfő. Csak harmadsorban szolgálta a család az *utódok felnevelését*. A harmadrendűség társadalmi harmadrendűséget jelent, azt, hogy a gyermekek a család egységében alárendelt szerepet játszanak, az ő érdekük egyedül a családi vagyoni megőrzésében érvényesül.

A család nemzeti formája már az *átalakulás* legkezdetén szétbomlott alkotó egységeire. Gazdasági szerepét azonban máig megtartotta, persze jelen formájában kevésbé tudja betölteni, ellenben erősen lecsökkent általános társadalmi és nevelő szerepe. A családi közösség, mint az egyes érintkezések egysége már csak azért sem lehet különös fontosságú, mivel nagyságában erősen megfogyatkozott, de egyéb okból is át kellett adni a szerepét más egységeknek. A családtagok különböző érdeklődésű tagjai más családtagok hasonló tagjaival kerülnek erős kapcsolatba és mivel a családfői tekintély nem olyan erős összetartó erő, mint volt, a családi kötelékek rovására az egyesületi, szomszédsági, pártbeli kapcsolatok erősödnek meg. A család nevelői szerepéből pedig jelentékeny részt elvett a szervezett iskolai nevelés. Ma élő öregek közt széltére hallható panasza, hogy a mai gyermekek nem fogadnak szót szülőiknek, minden családtag „megy, amerre lát”.

A család mind a multbeli, mind a jelenbeli paraszttársadalom *kötelező egysége*. Akármilyen nemű és korú egyénnek is lehetetlen családon kívül élnie, de ezenfelül tiltott is. A társadalom elítélte és elítéli azt az egyént, aki elhagyja a családját, még inkább, ha másikba sem kerül bele. A korai megházasodás, a ritka elválás a legszembetűnőbb megnyilatkozása e fölfogásnak.

10. Az ifjúság rétegződése.

Leülepedett szerkezetű társadalomban szó sem lehet a fiatalok külön rétegződéséről. Ők mindenkor vagy követik szülőik útját, vagy meghatározott, kijegecesedett eljárás szerint illeszkednek a társadalom más rétegébe. Ma a társadalom szerkezeti átalakulása folytán nagyon gyakori eset, hogy a gyermekek nem a szülők rétege felé törekszenek, törekvésüknek viszont nincsenek egyformán járható útjai. Legtipikusabb útja az ifjúság társadalmi átváltásának az *iskola*. Az iskolák szabályszerint ugyan bármely osztály gyermekei előtt nyitva állanak, azonban ténylegességükben osztályiskolák. Makón a gimnázium a polgárság iskolája, a polgári iskolák a kispol-

gárságé, a gazdasági és ismétlő iskolák a parasztságé. Mindenkor új helyzet áll elő, ha a szülő nem a saját osztályának megfelelő iskolába adja a gyermekét. Elválnak egymástól szülő és gyermek, sokszor tragikusan. Az iskolákban megtestesülő ifjúsági rétegződés tehát nem esik egybe a szülők megfelelő rétegződésével. De bizonyosan nem esik egybe a jövő felnőtteinek rétegződésével sem, ezért van jelentősége az ifjúság külön tagozódásának a mai társadalomban. Ám ha nem is lesz ugyanaz a legközelebbi jövő társadalmi rétegződése, mint amelyet a mai ifjúság iskolai rétegződése mutat, az az egység, amelyet pl. a gimnázium teremt az összekerült gentry, kispolgár és paraszt ivadék közt, az nem enyészik el nyomtalanul, hanem alakítja a jövő társadalmát.

III.

Funkcionális kép. — Vezető eszmék és csoportok. — Társadalmi funkciók tegnap és ma. — Házasság. — Nevelés. — Termelés-fogyasztás. — Egészségügy, orvoslás. — Nyelv. — Művészetek. — Vallási élet. — Külső kultúra. — Játék és sport. — Társas érintkezés. — Társadalmi ellenőrzés, erkölcs. — Ünnepek.

1. *Funkcionális kép.*

A *jobbágykorban* jobbágy és nemes közt a társadalmi egymásrahatás egészen más volt, mint ma, szabad földművelő és városi polgár közt. A rendi társadalom szerkezete az összes életviszonyokat meghatározta, minden közvetlen egymásrahatás háttérbeszorításával. A jobbágy az adott rendi határok közt zárt önellátásra kényszerülő helyzetben élt. Egészen mindegy volt, hogy találkozott-e valaha eggyel is azok közül a nemesek közül, akikhez igen-igen erős társadalmi kapcsolatokkal volt egybekötve, közvetve, a társadalom szerkezetén keresztül. Ami társadalmi viszony csak fennállt a két rend közt, az mind általános érvénnyel megvolt szabva, írott, vagy íratlan szabályok útján: ennyi robot, ennyi dézsma, ennyi katonaidő, stb. Volt természetesen közvetlen a társadalom belső erőinek kitett érintkezés is jobbágy és nemes közt, de ez is tipikusan a hagyományos előírás szerint ment végbe. Mindazok a viszonyok, amelyekre a szerkezeti meghatározás nem terjedt ki, azok a parasztság belügyei maradtak. Ezen a határon belül azután érvényesült minden társadalmi hatóerő. De a határon keresztül nem volt közlekedés.

A ma is zajló *szerkezeti változás* új helyzetet teremtett. Már a jogi felszabadulás megkezdte az átalakítást, az utána következő gazdasági és társadalmi emancipálódás pedig mind jobban és jobban kimélyítette. Megnyíltak a sorompók a társadalom belső erőinek útjában. A társadalom egész területe nyitva áll a társadalom alakító erőknek, ami más szóval azt

jelenti, hogy a paraszt önkormányzat területe beleolvadt az egész magyar társadalom területébe. A *különbség paraszt és nem paraszt közt viszonylagossá lett.*

A társadalom szerkezeti átalakulása azt eredményezte, hogy a társadalmi funkciók alakulásába egyenlő eséllyel szólnak bele a szerkezet meghatározó szerepe mellett az ösztönös és lelki társadalomformáló erők. Döntő jelentősége van e téren az *utánzásnak*. Az utánzás betöltötte szerepét a mult társadalmában is, de külön a paraszt oldalon és külön a nem paraszt területen. Ma azonban a meglevő határromokon keresztül gázol és paraszt nem-paraszt közti viszonylatban érvényesül. Óriási jelentőségű ez a tény, ha meggondoljuk, hogy egy szűkebb alapú, primitívebb, de sokszínű és értékes kultúra elpusztulásáról van itt szó és az utánzás révén egy győzelmes civilizáció terjeszti ki egyelőre kétes értékű uralmát a régi romjain. A tények, amelyek ezt az egységes utánzást mutatják a mai paraszt városok és falvak legkiválóbb színeivel ékeskednek. Ruházat, bútor, ház, beszéd és művészetek mind több-kevesebb fenntartással, vagy anélkül városi polgári példákat követnek. Van azonban az utánzásnak egy másirányú nem kisebb fontosságú jelentése. Nemcsak a ténybeli társadalmi különbségek kiegyenlítését, illetve csökkentését jelenti, hanem jelenti, vagy legalább is bejelenti a fokozati rangbeli különbségek ki kezdését. Az utánzás ebben az értelemben egy társadalmi felismerésnek, megérzésnek a kifejezése: nincsen akkora különbség paraszt és nem paraszt közt, hogy mindkét részről ugyanazt ne lehetne csinálni, ugyanazt a társadalmi szerepet be ne lehetne tölteni, másrészt pedig igénybejelentés az egyenrangúság iránt. Az utánzásnak ez utóbbi jelentése nem egyértelmű a parasztság különböző rétegeinél. A gazdák és nagygazdák csoportja a polgári létet és szerepet igényli utánzásával, a törpebirtokos és zsellér pedig a kispolgár és városi proletár szintjére kívánczik, mert azt is jobbnak véli a saját szerepénél.

Az átalakulás más tartalmat adott a *presztizsnek* is, amivel városiak rendelkeznek parasztok felé. A régebbi presztizs a kívül álló más okú és célú lényt illette, tiszteletet, szolgálatot követelt és kapott, de mindég idegenérzést keltett. Fizikai hasonlaltal élve, taszító hatású volt. A városi mai presztizse a szerencsésebb hasonló kíváncsi helyzetéhez fűződik. Vonzó hatású.

A *vezetés-követés* szerepe erősen megnövekedett. A jobbagykorban a rendi korlátok miatt csak azok a magatartások estek uralom alá, amelyek intézményesen meg voltak szervez-

ve, a többiek minden rendnek külön ügye volt és a határon keresztül nem létezett közlekedés. Az átalakulás folytán kiterjedt a vezetés-követés lehetősége az összes magatartásokra. Ennek a ténynek a nevelés szempontjából van rendkívüli jelentősége. Régen az iskolai nevelés is csaknem nyom nélkül elmosódott, parasztok közt iskolán kívüli nevelés pedig meg sem kezdődhetett soha. Ma mindkét irányú nevelés és művelés okkal és móddal alkalmazva, érhet el eredményt, mivel megvan a fogékonyság, a példa vezetése és követése iránt.

2. Vezető eszmék és csoportok.

A vezetői viszony tartalma külső formájához képest szintén erősen átalakult. A *mult parasztságának* mozgató ereje és vezető eszméje a „megélhetés“ volt. Ha már valamennyire biztosítva volt, akkor a minél biztosabb ellátás, de soha mennyiségi fokozatokon nem haladtak túl az eszmények. A szükséglet és igények soha nem nőttek túl egy bizonyos osztályhatáron. Ha az osztályhatár elértetett, akkor már csak a minél bővebb ellátás kívánsága maradt meg: a gazdagság vágya. A létbiztosítás módja a munka lévén majdnem mindig munka alakjában jelentkezett a vezető eszme. Ez a létbiztosító termelő munka beárnyékolta, maga alá rendelte az összes többi magatartásokat. Nagyon jellemző e részben, hogy egy meglett gazdaembert nem is érdekelt semmi más a termelő munkán kívül; művészet stb. az asszonyok és fiatalok kezén élt.

A *vezető csoport* természetesen a gazdák voltak. Ők képviselték a biztos existenciát és a kevésbé gyötrelmes termelő munkát. Minden zsellér eszménye volt gazdává lenni. Viszont a gazdák ideálja belül maradt az osztályhatáron: minél tehetősebbnek lenni, ugyanazon szükségletekhez mérten. A gazdák vezető szerepe minden térre kihatott. Makón elég fejlett közélet volt, ők ültek a községtanácsban és ők egyezkedtek a püspökökkel a zsellérek helyett is.¹¹ A zsellér a gazda házáat, ruházatát utánozta, ha módja volt hozzá és minden másban igyekezett megközelíteni, amennyire tehetett.

A *változás* nagyot fordított e téren. Az egyszerű lét és munkás létbiztosítás helyébe az igényesebb élet kívánata lépett. A szükségletek és igények túlnőttek a hagyományos kereteken. Kevesebb munkájú, több kényelmű és más tartalmú, egyszóval „úribb“ lét az ideál és a törekvés. Más társadalmi helyzet elérése a mozgató erő. Azt lehetne mondani, hogy aki csak te-

¹¹ Eperjessy: Írások a régi Makóról. Szirbik i. m.

heti, menekül parasztállapotából, új célok és helyzetek felé. Az egyik, akinek elég földje van, egyszerűen és simán használja gazdasági lehetőségét, a másik otthagyja a földművelői mesterséget és lesz városi kispolgár, vagy proletár, a harmadik igyekszik nem paraszthoz menni férjhez és akinek semmi más útja nincs és gyermeke számára sincs kilátás, az menekül a semmibe, lesz egyke, vagy teljes terméketlenség. A makói egyke jelenségei nem különböznek egyéb alföldi városok egyke-jelenségétől. Az élve születések statisztikájában Makó, a vármegye községei közt utolsóelőtti helyen áll. Természetes szaporulat 3.5‰ (1930) és irányzata állandó csökkenés.¹² Amily mértékben polgárosodik, városiasodik a parasztság, olyan mértékben terjed az egyke. Ma a vagyonosabb gazdák vezetnek e téren is.

A vezető csoport a parasztságon belül ma is a gazdák, de kevésbé, mint az előző korban. Az igazi és *általános vezető réteg* az a városi polgári elem, amelyik éppen itt él Makón. Nincs olyan tere a magatartásoknak, amelyen ne érvényesülne a polgárúri vezetés valamely követése. Természetesen a kész, formai elemeket azon mód, vagy nem cél és tárgyyszerű változtatással veszik át, miáltal rengeteg felemás helyzet keletkezik. Ez az oka annak, hogy a régi klasszikus, parasztkultúra színeiben és formáihoz képest sokan a mai állapotot olyan sivárnak és hanyatlónak látják.

3. Társadalmi funkciók tegnap és ma.

Úgy amint eddigi fejtegetésünkben, akként a társadalmi folyamatok részletes jellemzésénél is külön kell választanunk a tegnap és a ma társadalmának tényeit. Hogy milyen alapvető a különbség a két állapot közt, azt már a történeti és szerkezeti áttekintés is megmutatta. Társadalmi folyamatok taglalása még fokozottabban juttatja kifejezésre e különbséget. Azonban szükséges kiemelniünk, hogy itt nem egymást követő felváltásról van szó, hanem fokozatos átalakulásról, amely ma még nem jutott nyugvópontra. Ma egymás mellett találhatók mindkét állapot tényei, azonban az egyik inkább volt, most pusztulóban van és a társadalom védettebb zugaiban húzódik meg — tanyán kisebb gazdák, zsellérek közt — a másik inkább lesz, most van terjedőben és a társadalom vezető rétegeiben található. Hagymások, nagyobb gazdák közt. A különbség azonban mindenképpen szembeszökő.

¹² Dr. Joó Imre. Csanád-Arad-Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Cs. K. 21. 1931.

Nem tartozik feladatunkhoz a vizsgált tények bármilyen szempontú *értékelése*, azonban egy értékelő szempontot nem hallgathatunk el. Mentségiül szolgáljon, hogy ez a legalkalmazottabb társadalmi érték szempontja. A múlt paraszttársadalma egy kifejlődött parasztkultúrának a hordozója volt. Nem feledjük el, hogy ez a kultúra a jelen feltételekhez, adottságokhoz képest és a fölötte magasló fejlett civilizációjú kultúrához képest primitív alkotás, azonban azt is tudjuk, hogy a saját feltételeihez mérve és azokhoz az eredményekhez viszonyítva, amelyeket a városi magas civilizációjú kultúra, a kiszorított parasztkultúra helyén felmutathat, mindenképen tiszteletreméltó teljesítmény. Ez a klasszikus parasztkultúra számos olyan nagyjelentőségű társadalmi kérdést megoldott, amelyeknek megoldásával a helyébe kiterjeszkedő városi kultúra máig is kísérletezik. A termelésnek a természeti adottságokhoz símuló elosztása, a termelés és fogyasztás menetének társadalmi megszervezése, a helyi természeti energiának bámulatos felhasználása, női munka, családi szerveződés és nevelés zökkenő nélkül való megoldása, a művészetek arányos fejlesztése és a vele való általános élés, azonkívül a társas érintkezés legkielégítőbb formáinak kiépítése mind olyan teljesítmények, amelyeket jelen feltételekhez képest egyelőre hiába várunk kultúránktól. Még súlyosabban kell elmarasztalnunk a régi helyébe terjeszkedő modern civilizációt, ha nem külön-külön saját feltételeikhez mért teljesítményüket hasonlítjuk össze, hanem azt, hogy ugyanazon a helyen, földművelő társadalomban mit tudnak felmutatni. Ilyen alapon nemesak azokat a fogyatékoságokat sorolhatjuk fel, amelyek a városi feltételek közt is megtalálhatók, hanem tetézhethetnénk a felsorolást azokkal a társadalmi bajokkal, amelyek csak földművelő társadalomban bajok, annál fogva, hogy ott mások a feltételek.

Van azonban az éremnek másik oldala is természetesen. A parasztkultúra és civilizáció mégis csak egy kezdetleges fejlődési fok, amelyet a fejlődő élet előbb-utóbb túlhalad, viszont a modern városi civilizáció és kultúra jóval előrehaladottabb fokot képvisel. És ha ma nem is tudott még alkalmazkodni az adott feltételekhez, remélhető, hogy idővel ez is megtörténik és akkor össze sem lehet hasonlítani teljesítményeit akármiféle primitív civilizációval. Ahoz pedig, hogy a parasztság élő és éltető részese legyen ennek a civilizációnak és kultúrának, ahoz elkerülhetetlen a mai átmeneti állapot. Annyi értéke van tehát a mostani felemás helyzetnek, hogy értékesebb fejlődésre vezethet, sőt éppen az átalakulás vezethet el.

5. Házasság.

A házasság egészen más szerepet töltött be, mint nem parasztok közt, vagy mai parasztok közt. A házasság távolról sem egy férfi és egy nő személyes életközössége volt, hanem a család létrehozója. A család pedig először gazdasági egység volt, másodszor társadalmi és harmadszor az utódok felnevelésének szerve. Ebben a keretben pedig csak a feltétlenül szükséges és a cél által fékentartott nemi energiák nyertek érvényesülést. A többi a házasság mellőzésével jutott társadalmi szerephez. Hogy a házasság valóban az volt, aminek állítjuk, bizonyítja a házasság minden mozzanata. A házasságkötés megtörtént igen fiatalon, mihelyt csak a házasulandók önállóvá nőttek a saját munkakörükben. A nemi érettség másodrendű fontosságú volt. A házasságkötés legkiemelkedőbb pontja az új menyecske gazdasági bemutatkozása volt, mit hozott és mit tud. A házastárs választást legritkábban döntötte el a házasulandók kívánsága, vagy szerelme, rendesen gazdasági és társadalmi tényezők érvényesültek a szülők választásán keresztül. A házasság megszűnte sem következett be soha érzelmi okok miatt. A házasság felbontása bekövetkezhetett, ha az egyik házastárs családja becstelenségbe keveredett, vagy az egyik házastárs vagyona tönkrement, a házasságtörést azonban nem ismerte el valóoknak a paraszttörvény. Ha megtörtént a válás, az az egész nemzetségre kiterjedő háborúskodás volt. Örökös harag, nem beszélés, kölcsönös átkozódás következett mindkét oldalon a távoli rokonságban is. Házasságtörésért megverhette a férj a feleségét; a feleség átkozhatta és távoltarthatta magától urát, de el nem hagyhatta. Az ilyen házasság nem ismert születésszabályozást, de ismerte a nemi élésnek a szabályozását. Az asszony évenkénti, vagy másodévenkénti szülése áthághatatlan korlátokkal szabályozta a házaseletet. A készakarva meddő házasságot tisztességtelennek tartották; igaz kevés is volt ilyen. A megbélyegzést úgy fejezték ki, hogy az illetők nevét a gyermektelen jelzővel együtt emlegették.

A házastársi hűség nem azt jelentette, hogy soha más nőt, vagy férfit nem fog ismerni a házasság, hanem azt, hogy ha férfiről van szó, nem keres más asszonynak, nem adja más nőnek társadalmi rangját és nevét, hű apja lesz felesége gyermekeinek. Ha pedig nőről van szó, azt jelenti, hogy más férfire nem visel gondot, másnak nem szül gyermeket és a férje gyermekeit gondosan neveli. Természetes, hogy hűtlenség mindig fordult elő, de csak az ilyen hűtlenséget bélyegezte a közfelfogás is annak és mindig következményeket fűzött hozzá. Ha

egy férj meddő nővel, vagy lányokkal került viszonyba, azt a feleség és a társadalom még elnézte, de ha ajándékot vitt neki, nyilvánosan mutatkozott vele, vagy idegen nő gyermekének lett apja, azt nem tűrte megtorlatlanul.

A mai *társadalmi kép* házassági vonatkozásban is éppúgy különbözik a régebbitől, mint egyéb téren. A *házasság* mai parasztok közt hasonlatos a nem parasztok házasságához. Nem a szabályozatlan szaporodást szolgálja többé, hanem a kevés-számú gyermek mellett, vagy a gyermek helyett a személyes életközösség megteremtését célozza. A házasság megkötése első-sorban a fiatalok személyes ügye, többé-kevésbbé érvényesül egyéni kívánságuk és szerelmük. A házaselet folytatása is egészen hasonló a városi polgárság és kispolgárság gyakorlatához. Általános a születés szabályozás, sok az egyke és teljesen terméketlen házasság. Különös színe nincs Makón az egyke jelenségnek. Több az egyke a polgárosodóbb parasztnál, ilyenek pedig a nagyobb gazdák és a hagyományos. Hozzá tartozik a mai parasztházasság rajzához az is, hogy — főszerepre jutván a nemi életközösség hűtlenség miatt is felbontják. A felbontás következményei mindinkább a volt házaspárokra korlátozódnak, nem követi azt az egész rokonság háborúsága, mint régen. Megváltozott a házassági hűség értelme is, a polgári felfogás irányába.

5. Nevelés.

A régebbi *parasztnevelés* a felnőttek kultúrszintjéhez képest egészen tökéletes volt, azt t. i., amit a felnőttek tudtak és cselekedtek, azt a felnövő gyermek is megtanulta jól és biztosan. Megtanulta anélkül, hogy külön nevelésről beszéltek volna. Mindenekelőtt meg kellett tanulnia egy csomó konvencionális szabályt, amely a különböző társadalmi helyzetben eligazított. Ezt megtanulta a gyerek a családon belül tökéletesen; minden felnőtt tudta az illendőségi és más konvencionális szabályokat és esetenként mindenki tanította is. Minden megtudni valót valamely élmény rögzített meg. A termelés módját, mint alkalmazott munkaerő évenként való ismétléssel tanulta meg. Egy sokirányú mezei gazdaságban minden korhoz van megfelelő munkakör. Mire felserdül a gyermek, az összes munkakörön végigmegy. A lánygyermek ugyanazt végig csinálták a háztartás munkáiban. Ilyen élményszerű észrevétlen tanítás érvényesült a nemi nevelés terén is.

Egyedüli tudatos nevelői ráhatás volt az edzés, a „keményen fogás“, hadd tanulja meg a gyerek mi az élet, már t. i. a

parasztélet. Korán felkeltették, fejletlenül kemény munkára fogták, szigorúan fenytették az élelemadagját kiszabták, stb.

A *tanyák* kialakulásával rendszeressé vált, hogy a gyermekeket mihelyt használható munkaerővé serdült, kivitték a tanyaára és onnan csak kivételes ünnepek alkalmával került vissza a városra. Legtöbb helyen felnőtt nem is volt velük, kivált a régebbi időben. Később, amikor a tanyarendszer teljesen kifejlődött, már egész családok laktak a tanyán és a gyermekek végig a családon belül nevelkedtek.

Egészében a gyermek valami alárendelt munkaerő volt és sok el is pusztult belőlük. A jövőendő nemzedék megbecsüléséről és formálásáról szó sem lehet ezidőben. És éppen e ponton ütközik ki a *mai neveléstől* való lényeges eltérés. Ma van nevelés, s ez egy más célú, más társadalmi szerepű nemzedék kialakulására irányul. Az első tünete ennek a nevelői szellemnek az, hogy megbecsült és féltett a gyermek. Iskolába örömet küldik. A szülők egyrésze középiskolába adja a gyermekét, még ha a földművelői mesterséget is folytatja. De nem kevesen vannak olyanok is, akik tűzön-vízen keresztül „kimentik” gyermeküket a parasztsorból. Makón van egy reálgimnázium, egy felsőkereskedelmi iskola, egy leány polgári és két fiú polgári. Mindenik intézetben 1929-ig erősen szaporodtak a parasztivadékok; azóta — nyilván a mezőgazdaság nehezebb helyzete miatt, 100 P-ös tandíj, egyenlő 10 q búza árával vagy egy tehénnel — csökken a számuk. Kivétel a két polgári fiúiskola, ezeket egyenesen a tehetősebb parasztagzadák hívták életre a két főfelekezeti keretein belül.

Kiválóan érdekes jelenség a *fiúk és lányok eltérő szellemű nevelése*. A fiúk mindenképen kötve vannak a durvább mezei munkához, nevelésükre is kevesebb gondot fordítanak, minnek következtében sokkal inkább megmaradnak parasztnak, mint a lányok. A lányokat lehetőleg nem alkalmazzák mezei munkára — ez természetesen a gazdákra vonatkozik — és egyáltalán több lehetőséget nyújtanak nekik a városiasodásra. Mindez azt eredményezi, hogy a megfelelő parasztrétegek két nembeli fiataljai nem illenek úgy össze társadalmilag, mint régebben. A lányok inkább a megfelelő nem paraszt rétegek felé vonzódnak, viszont a fiatalemberek a régebbi mérték szerint lejjebb eső kisebb gazda, falusi, zsellér lányokkal jutnak egy szintre.

A nevelés célkitűzései minden társadalomban a nevelők eszményeit képviselik. A mai paraszttársadalomban is így van és ép ez a körülmény példásan mutatja a társadalmi valóságok mélyén történő változást. A nevelők eszménye és a hozzá közel

első nevelési eredmény messze esik a nevelők saját életétől. A ma élő nemzedék nem akarja megismételni a saját sorsát, a következő nemzedékkel. Más műveltségű és más társadalmi szerepű embereknek szeretné látni utódait.

A nevelés-üggyel kapcsolatos egy nagyon általános *lappangó előítélet*: a tanulással, iskolázottsággal, műveltséggel összeegyeztethetlenné tartják a földművelői mesterséget, közelebből a fizikai termelő munkát. Az ok mindenestre meg van rá: a földművelés eddig legalább is egyet jelentett az alsóbbrendű parasztállapottal. Azok is, akik földművelő szakiskolából kerülnek ki, lehetőség szerint valami ispánféle helyzetet teremtenek maguknak.

6. Termelés-fogyasztás.

Maga a *termelő munka* könyörtelen szigorúsággal követelt minden alkalmas időt és erőt. Virradatkor a munkába állni és sötét estig dolgozni — vakulástól vakulásig — olyan paraszt tisztességnak tartatott, amely ellen véteni, mégha a körülmények meg is engedték volna, a legnagyobb bűn volt. A termelés módszere minden téren olyan kezdetleges volt, hogy csak rengeteg emberi és állati erővel vezetett eredményre. Az aratás és cséplés pl., amely ma jóval nagyobb területen és jóval kevesebb munkaidővel eltart egy hónapig, az régente három hónapot is kitöltött. A munkamódszer nemcsak nagymennyiségű, hanem sok fajtájú munkaerőt követelt: minden korú és nemű egyén külön munkafeladattal vett részt a termelésben. A termelő munka fontosságához képest, nagy volt a munka megbecsülése is. A dologtalanságot tartották a legigazibb véteknek és ehhez mérten ítélték el a dologtalanokat.

A termelő munka kiemelkedő szerepe nem szorítkozott a gazdasági tevékenység körére, hanem *kiterjedt az összes magatartásokra* és azokat többé-kevésbé átalakította. A lakóház korántsem szolgálta kizárólag az emberi lakást, hanem egyfelől el sem voltak különítve határozottan a lakórészek a gazdaságiaktól, másfelől a tisztán lakó rész sem szabadult teljesen a termelésben való részvételtől. Legősből példája a lakó és gazdasági részek egybefolyásának az együttes emberi és állati fedél, amely ugyan Makón nincs meg, de egyes vidékeken máig is megtalálható. Makón a tanya képviseli a legelkülönítetlenebb épületeket. A tanyáknál mindenütt elenyésző a lakórész a gazdasági épületek mellett és az is nagymértékben a gazdaságot szolgálja. Kivétel nélkül minden tanyában csak egy szoba van, akárhányan is vannak és itt egyúttal tavasszal csirkét

keltetnek és nevelnek; az ágyalját raktárnak használják libát tömnek. A városbeli házak egy fokkal nagyobb elkülönülést mutatnak, de korántsem teljesen. A gazdasági udvar kiterjed az egész telekre, ugyanaz a kapu egyúttal emberi és állati bejáró, a konyha egyúttal emberek és állatok konyhája. Az elkülönített lakórész itt sem szabadult fel teljesen a gazdaságtól; a lakószobában hagymát szárítanak; az ágyban kovászt keltetnek és az asztalon hagymát válogatnak.

A termelő munka társadalmi funkciói *nagyot változtak* az idők folyamán. A nagy átalakulás természetének megfelelően erősen megcsökkent jelentősége. Tényleg ma is rengeteg időt és erőt követel, sőt ma kíméletlenebb munkák is vannak, mint bármikor voltak, azonban más érzülettel végzik, mint régen. Aki csak teheti, menekül a paraszti munkától és akinek olyan a módja, hogy munka nélkül élhet, az él anélkül, hogy bárki elítélné. A munka értékesökkenése egyik hajtóereje a termelés technikájában való újításoknak. Minden hozzáférhető fejlettebb termelő módszer és gép alkalmazásba kerül; a hagyomatermelés terén igen sok ügyes helybeli találmány van. Hasonlóan csökken a termelésnek más társadalmi viszonyokat meghatározó ereje. Rendszerré kezd válni, hogy az udvart két részre osztják, „alsó” gazdasági udvarra és „felső” udvarra, amely megközelíti a modern lakókert fogalmát. A kapubejáratot szintén két felé választják; felső kapu szolgál az emberi közlekedésre rendszeren fedett bejáratokkal; az alsó kapun folyik a gazdasági közlekedés. A ház lakórészei szigorúbban elkülönülnek a gazdaságiaktól. A hagymaszárítást minden tehetősebb hagymás külön helyiségben végzi, más munkákat is mindjobban kiszorítanak a szobákból.

A *fogyasztás* társadalmi szerepe ellenkező képet és átalakulást mutat. A múlt század paraszttársadalmában a fogyasztás a lehető legkisebb mértékre szorult; teljesen a termelés közvetlen érdeke irányította. Örökös és reszkető takarékoskodás nyomja rá a bélyegét a mindennapi fogyasztásra, amelyet csak az ünnepek tobzódása szakított meg olykor. Aki a fogyasztás különböző területén átlépte a hagyományos, rendkívül szűk határokat, azt pusztítónak nevezték és kárörömmel látták vagyoni romlását. Teljesen ráfeküdt a termelő munka a fogyasztás folyamataira. Az étkezés legtöbbször teljesen munkaközi állapotban történt, a termő földön, a termelés eszközei között, sokszor a termelés eszközeivel. A ruházkodás anyagát és formáját egészen a termelő munka írta elő.

A mai társadalom jóval *igényesebb fogyasztás* váltotta fel a régit. Paraszt nyelven pusztítás, pazarlás, uradzás kapott

lábra. A fogyasztás kereteinek tágítása nagyrészen a jövedelemeloszlást követi, de a legszegényebb zsellér fogyasztása is különbözik a régebbi paraszti fogyasztástól. Csökken a termelés meghatározó befolyása is a fogyasztás tekintetében. Olyan szükségletek merültek fel, amilyenek régen parasztok közt szóba sem kerülhettek és azokat városi mintára elégitik ki.

Parasztgazdaságra jellemző az *önellátás*. A mai önellátás azonban rendkívül fogyatékos a régihez képest. Régen a javak legnagyobb részét a házi gazdaságon belül állították elő. A táplálkozás javai közül egyedül a só került kívülről; a ruházat anyagát szintén saját termelés szolgáltatta; az építkezés anynyira a helybeli anyaghoz mért volt, hogy semmiféle anyagból nem volt szükség behozatalra.

Ma a csereforgalom semmilyen lehetőségét nem mulasztják el a földművelők sem. Mezei gazdaságok még a mezei terén sem maradtak meg mindenre kiterjedő általánosságukban. Vannak csak hagymatermelő üzemek, mások elsősorban tehénészetek, az ipari termelés pedig kivétel nélkül hiányzik a parasztgazdaságokból. Újabb időben a házi kenyérsütést is nagymértékben felváltotta a pékkenyér fogyasztása. Kisebb mértékben csökkent a házi disznóvágás és helyébe nyomult a hentestermékek vásárlása.

7. Egészségügy, orvoslás.

Az örökös munkával terhelt szűkmarkú és egyoldalú parasztélet, semmiképen nem mondható egészségesnek. A *lakás*, táplálkozás rendkívüli fogyatékoságait ugyan részben pótolta a természeti környezet, napfény és levegő, azonban egészében inkább edző hatású volt ez életmód, semmint egészségápoló. Akárhány tagja is volt a családnak, az mind egy szobában lakott, gyermekek hárman, négyen egy ágyon, vackon, zsellérek, gazdák közt egyaránt. A *táplálkozásban* ismeretlen volt minden zöldség, hiányukat kicsi részben pótolta az erősebb gyümölcsfogyasztás. A gyümölcsöt csak gyerekek valónak tartották és felnőtt emberek igen keveset fogyasztottak belőle.¹³ A *ruházkodás* volt az egyedüli terület, amelyen egészségi szempontból sok tekintetben ma is eléretlen megoldásokat mutat fel a parasztéletmód. A téli eszímás, szűk nadrágos és prémsapkás öltözet a legmegbízhatóbb téli ruházat, viszont a fehér vászon nyári viselet az egyedüli megfelelő nyári öltözet.

Legkirívóbb fogyatékoságai voltak azonban a *tisztálkodásnak*. A fürdés felnőttek közt télen, nyáron egyaránt ismer-

¹³ Szirbik i. m.

retlen fogalom volt. Semminemű eszköz és helyiség nem is volt erre a célra, egyediül fürdő-mosdó eszköz a teknő volt, amelyben azonban csak a csecsemőket fürdették. Amikor a századforduló táján egy fürdővállalkozó engedélyt kért a várostól fürdőalapításra, a városi tanács egyik idősebb tagja avval elenezte, hogy semmi szükség az ilyenfajta fényűzésre, fürdés nélkül is megvan az ember, ime ő maga is negyven esztendeje nem fürdött. Ellenben szigorúan kötelező volt a reggeli mosdás. Távolról sem csak tisztálkodási célból történt, hanem szertartás volt, amely elengedhetetlen a reggeli étkezéshez. Az egész család ugyanabból a vízből nedvesítette meg az arcát és utána ugyanavval a törülközővel törülközött és közben a miatyánkat mondotta. A szertartás jelentését megvilágítja és kiegészíti az a szigorú szabály is, hogy amíg valami komolyabb munkát nem végzett valaki, addig nem reggelizhetett. Az enni-valót meg kellett érdemelni és az érdemen felül, kellő megtisztulással és hálaadással kellett fogadni. Eképp tükrözi minden mozzanat a parasztság kívülről, belülről egyaránt szentesített társadalmi szerepét.

A körvonalzott életmód korántsem eredményezte azonban azt, hogy több volt a beteg, illetve a *betegségnek* akkora társadalmi szerepe lett volna, mint ma. A halálozás sűrűbb volt bizonyosan. A csecsemők halandósága, ha csak a számot nézzük, szörnyű nagy volt. A parasztéletmód edző kiválogatása fel sem engedte növekedni azt, akinek szervezete nem bizonyult ellenállónak. Fertőző járványok jóval több megbetegedést idéztek elő, mint ma, azonban az ilyenek elemi csapások voltak, nem pedig leküzdhető betegségek. Amennyi közönséges megbetegedés mégis történt, azt teljességgel másképpen kezelték, mint ma. Mindenek előtt nem foglalkoztak sokat a beteggel és betegséggel; nem voltak olyan nagy esetek, mint ahogy a halál sem volt valami félelmetes hatalom. *Az orvoslást* kizárólag parasztrendű orvosok látták el, amint Szirbik Miklós írja, „a paraszt megbetegedvén, kenő-fenőkhöz folyamodik”.¹⁴ A kenő-fenők gyógyításmódja pedig kétféle volt, az első eljárás az orvosszerek véghetetlen sokaságával való próbálkozás, a második — amikor nyilvánvalóvá vált, hogy földi segítség nem használ — a szellemek segítségül hívása: a kuruzslás.

Az orvoslás alapgondolata volt, siettetni a betegség lefolyását, megtudni lehetséges-e a gyógyulás, vagy nem. E gondolat mögött az a társadalmi tény lappang, hogy a betegség súlyos hátrány a termelő munkára nézve, a hosszas betegeskedés pedig oly tehertétel, amivel szemben az elhalálozás csak

¹⁴ Szirbik i. m.

felszabadulást jelent. Az orvoslás módszerei mind egyformán tükrözik ugyanazt a társadalmi jelentést. A beteget tömték étellel, itallal; a betegség jelenségeit igyekeztek fokozni; sebre pl. sarat, pókhálót és egyéb piszkos tárgyat tettek azon célból, hogy ha azt kibírja, akkor biztosan meggyógyul. Amikor bizonyossá vált a betegség orvosolhatatlansága, következett a kuzruslás ezernyi változatával. Nyilvánvalóan gyógyíthatatlan betegség esetén, amikor már földi és égi segítség egyaránt kudarcot vallott, a parasztfelfogás egyáltalán nem idegenkedett a halálokozás gondolatától. Biztosnak kell tartanunk, hogy parasztorvoslók különféle mérgekkel meg is cselekedték ezt, ámbár erre közvetlen adatunk nincs. Ellenben ma is közfelfogás, hogy ha az orvos nagybetegnek csillapító szert ad be, akkor beoltja, tehát elpusztítja. Ez a felfogás teljes összhangban áll az orvoslás alapjelentésével: a beteg súlyos terhe a termelésnek, meg kell tehát tőle szabadulni.

A többi változások irányában nagyot *változott az életmód* és vele együtt az orvoslás módja. A mai paraszteletmódot már nem az edzés és próbáratevés jellemzi, hanem egyre jobban érvényesülnek a modern egészségügyi követelmények. A táplálkozásban fokozódik a zöldségfélék használata, a lakások túlszűfolttsága már a gyermekek erős megfogyatkozása miatt is csökkent. A tisztálkodás elvesztette szertartási jellegét, noha a fürdés most sem általános. A fürdőszoba pedig a legmódosabb parasztnál is ritkaságszámba megy. A ruházkodás terén hasonlóan a városi minták utánpótlását tapasztalhatjuk, azonban ez visszafejlődést jelent inkább, mint haladást.

Az életmód városiasodásával együtt átalakult a *betegség megítélése és orvoslása* is. A halálozások aránylagosan csökkennek, a megbetegedésekről azonban ez alig mondható. A betegségekkel való törődés, féltés, orvoslás pedig határozottan megnövekedett. Sőt a betegeskedőknek van valami presztízse a többiek előtt; a betegeskedés, városiasságot, kultúráltságot jelent és főképp nők használják ki ezt a helyzetet. A betegségek orvossal való gyógyítása pedig a civilizálódás legelengedhetlenebb föltételének tartatik. Az orvosnak óriási presztízse van a haladó parasztsztruktúrák közt. Maradibb parasztsztruktúrák közt azonban ellenkezőleg, megérthetetlennek és istentelennek tartják a hatását. Öregebb parasztsztruktúrák féltnek orvos kezébe kerülni és esetenként háborúskodás előzi meg az orvos kihívását. Egészenében véve azonban egészségügy és orvoslás terén egyaránt nagymértékű a városiasodás, legfeljebb nem egyenlő arányban; orvoshoz fordulni, orvoságot használni kötelezőnek tartják, ellenben a mindennapi életben kevesebb szigorúsággal érvényesítik

a modern egészségügy követelményeit. Érthető ez, hiszen a földművelő életet teljesen megkötné az egészségi, biztonsági szabályok szigorú szem előtt tartása.

8. *Nyelv.*

Makónak *romlatlan parasztnyelve* szegedvidékhez tartozó és egészen a századfordulóig megőrizte tisztaságát. Az utóbbi évtizedekben azonban szembeötlő átfarmálódáson ment keresztül és egyik legkülsőbb jelzője a társadalmi átalakulásnak. Minél inkább járatos valaki az irodalmi magyar nyelvben, annál műveltebb embernek tartják, határozottan presztizst jelent, ha valaki nyelvében nem paraszt. A következmény az, hogy egészen meghonosodnak parasztok közt a nem parasztok által használt idegen szavak pl. stelázsi, lerni, hokedli, hozenträger, stb., sőt a mondat szerkesztés és kifejezésformák is teljesen eltorzulnak. A nyelvromlás társadalmi jelentése kiválóan világít be az átalakulás mélységeibe. A régi érintetlen parasztnyelv szavai ma is jelentik a hozzá tapadó paraszt élményeket, viszont az új városi, idegen eredetű szavak mentesek ilyen különös élményi jelentéstől. Sőt a városiakkal való közösség kifejezésére alkalmasak azon tulajdonságok révén, hogy általános összefoglaló jelentésűek. Makón pl. szívesen használják suba helyett a bunda elnevezést, ereszalja helyett a gangot, legény helyett a fiút. Legjellemzőbb példa pedig a paraszt szó kiszorulása, kiscgazda, gazda és más ilyen színtelenebb megjelölések használata által.

A nagy változás, amelynek a nyelvi átalakulás is egyik kiegészítő része, a legtöbb területen fölvet olyan mozzanatokat, amelyek értékesek, mivel elmaradhatatlan lépcsői a továbbfejlődésnek. A nyelv az egyedüli, ahol csak romlás és pusztulás szólal meg. Nem lehet eléggé sajnálnunk az elveszett értékeket, ezt mindnyájan érezzük, de a társadalmi összefüggések sűrű szövevényében tehetetlen minden nyelvi nevelés, vagy visszanevelés. Nem lehet kiragadni összefüggéseiből sem a nyelvet, sem a művészeti életet és visszaidézni régebbi állapotjukat. A parasztság változása a legteljesebb társadalmi átalakulás és ennek következményei elől nincs menekvés semmilyen irányban.

9. *Művészetek.*

Makó régi művészi élete is híven tükrözi a paraszt művészi élet alapvonásait, azonban valamilyen kiváló teljesítményt nem tud felmutatni. Következik az abból, hogy a városnak örökösen létküzdelmeket kellett vívni és az ismételt földulások jórészt tönkretették az addigi fejlődést. Mire a maga-

sabb kifejlés társadalmi alapjai kiépültek volna, ismét társadalmi okokból egy nagy földrengés következett be, mely mindenestől elpusztította a művészetet, vele együtt a művészeti élet paraszt formáját. Ami a *régi helyébe* került, az alapjaiban különbözik attól. A művészeti élet egységes szintje meg van ugyan abban az értelemben, hogy csakis egyfajta művészetnek van társadalmi szerepe, ez a művészet a művészetek legalsó szintje. Amerikai filmekkel, operettekkel és a magyar rádió műnépdalaival él a parasztság. A műtermelés és a vele való élés ősi egysége azonban végkép megszakadt. A közös társadalmi műalkotás, amilyen a régi parasztművészet volt, ma már teljesen halott. A múlt termékei egyes példányokban meg vannak ugyan, de társadalmi szerepük nincs. Annyi az életük, hogy rejtik, takargatják és pusztítják őket. A parasztság művészi termelő szerepe annyi, amennyit egyes egyénileg kivált tagjai nem paraszt módon alkotnak. Ez pedig vajmi kevés, távolról ez sem elég ahhoz, hogy elfeledtesse az ürt, ami a régi műtermelés helyén fennmaradt. Teljesen a múlté a művészeti élet általánossága is. Az élet nagyobbik fele elfolyik anélkül, hogy szükségét érezné a művészet közreműködésének. Az emberek minden művészet nyújtotta forma nélkül és hidegen, formátlan küzködésben, tengernyi válsággal élik életüket.

10. *Vallási élet.*

A vallásos érzület melegségével és széleskörű kiterjedésével szokták jellemezni a parasztságot. Való igaz, hogy zárt paraszttársadalomban igen nagy szerepe volt a vallásosságnak. Szerepéről jellemző képet kapunk, ha áttekintjük a vallási élet külső tényeit. Valamelyes különbség található katolikusok és reformátusok közt e téren. Katolikusok közt láthatóbbak és számosabbak a vallási jelenségek, reformátusok közt kevesebbek és jellemzőbbek. A katolikus ember szigorúan megtartotta a böjtöt, ha húshagyón kimaradt a húsétele, hamvazószerdán kivitte a piacra és eladta a másvallásúaknak. Naponként, reggel, este és étkezések előtt imádkozott, hétköznap is gyakran ment templomba, vasárnapjait és ünnepeit pedig teljesen az áhítat töltötte be. Az egyház ünnepeit szigorúan megtartotta, a búcsú volt a legnagyobb ünnepe. A református ember már kevesebb vallási gyakorlatot végzett. Böjtöt csak nagypénteken tartott, hétköznap csak az öregek mentek templomba, ritkábban imádkozott; az ünnepeket kevesebb szertartással ülte meg, de évenként többször vett úrvacsorát. Mindkét felekezethez tartozók napi szóbeszédében igen sokat szerepeltek áhítatos felsóhajtások és egyéb Istenre való hivatkozá-

sok: ha az Isten megengedi; megvagyunk hála Istennek, Isten bocsássa meg stb.

A keresztyén vallások keretein belül elhelyezkedő vallásos érzület mellett gazdag változatokban éltek a babonák minden fajtái, mint a természetfölötti erőkkel való közlekedés másik formája. Az élet egész területét átszöttek e babonás szokások, de legnagyobb számban a termelő munka és a nemi-házassági élet körében lelhetők. Általánosan követett babona volt Makón is pénteken nem kezdeni semmi munkát; ha éppen az időjárás parancsolta volna, legalább egy pár jelképes mozzanatot csütörtökön elvégeztek. Tyúk alá kizárólag páratlan számú tojást tettek, ha a tyúk rendellenesen kicsit tojt, a tojást bizonyos mondókával kellett átdobni a háztetőn stb. A házasságkötés, születés és halál pedig át meg át volt szöve mitosszal. Megrontás, szemverés, elvarázsolás rendre ismeretesek voltak.

A vallással összefüggő társadalmi jelenségek nem tisztán vallásiak voltak, a babonás szertartások és hiedelmek szintén nem kizárólag a természetfeletti erőkkel való közlekedés jelenségei, hanem kialakításukba belejátszottak csaknem az összes társadalmivá válható erők. Templomba nemcsak azért mentek az emberek, mert ott áhítatba merülhettek, hanem azért is, mivel ott találhatták szerelmesüket, ott hallhattak egyet-mást a világi hírekből, bemutathatták díszruhájukat és élvezhették a kijáró társadalmi rangot. Ismeretes, milyen szigorú rendje volt és van falusi templomokban az ülésnek. A búcsútartás pedig szinte egészében túlnőtt a vallási gyakorlaton. A babonás szokások hasonlóképpen erősen társadalmiak voltak.

Az ősi parasztvallásosság majdnem teljesen elpusztult az átalakulás folytán. Megritkultak a vallásgyakorlás külső tényei: templomba jobbára csak az öregek járnak bőjt, áldozás, úrvacsoravétel nem oly kötelező, mint régente. Csak a temetés és házasságkötéssel kapcsolatban maradt fenn épebben a régi vallásgyakorlás, de itt is a vallási érzületet szinte elnyelik egyéb társadalmi erők. Kétségtelen tény, hogy katolikusok közt nagyobb mértékben megmaradtak a régi vallásosság nyomai, mint protestánsok közt. A szabályszerűség az, hogy a parasztvallásosságot elhagyni, hozzátartozik egyéb parasztdolgozók elhagyásához. A napjainkban észlelhető vallási megújulás a parasztság körében is megtalálható, azonban ez a vallásosság már egészen más társadalmi szerepű, mint a régi. Egyfelől, minden más társadalmi réteg vallásosságával azonos és egyértelmű jelenség, másfelől, mint nyomorgó zsellérek rajongó messianista mozgalmi, menekülés az élet kilátástalansága és reménytelensége elől.

11. Külső kultúra.

A mindennapi élet berendezései és formái éppoly beszédes jellemzői a társadalmi életnek, mint a nyelv. Olyan mélyen fekvő összefüggéseket árulnak el, amelyek önmagukban észrevehetetlenek. Ház, bútor, ruházat, étkezés, megszólítások és köszönések ráfonódnak az összes társadalmi hatású magatartásokra és fölfedik azok legrejtettebb társadalmi szerepét. A változás ezen a téren is mindent felfordított, sőt itt találhatjuk a változás legékeesebben szóló jelenségeit.

A ház régebben a gazdasági rétegződést követően tipikus elrendezésű volt. Zsellérházakban a pitvarból nyílt az utca felé a szoba („a ház“ volt a neve), befelé a kamra és szemben folytatódott a szabadkéményes konyha. Gazda házában az udvar felől is szoba volt — „a kisház“ —, ebben laktak és az utcai szoba — „a nagyház“ — hasonló, de díszesebb berendezéssel az ünnepi alkalmakat szolgálta. A ház és az egész telek beosztását a termelés és munka szabta meg. Lakószobát egynél többet semmi körülmények közt nem építettek, akárhány tagból is állt a család, aki nem fért a szobában, az a konyhában, istállóban, eresz alatt tanyázott. A lakásnak a napi élet különböző tevékenységéhez mért beosztásának nyomát sem találjuk. Nem is volt rá szükség, mert a lakószoba elsősorban az éjjeli pihenést szolgálta és ezen felül téli időben az étkezést. Az élet nagyobbik része a szobán kívül folyt le, a munka természetesen, nyáron az étkezés és alvás is az eresz alatt történt. A tiszta szoba volt az egyetlen hely, amely a gazdaság porától „tisztá“ maradt. Ezt azonban zárva tartották és csak kivételes ünnepek alkalmával nyitották meg. Hozzá tartozott a házhoz kisebb-nagyobb kert is. A parasztkert együttes vetemény és virágos kert volt. Utak mellett, sarkokban, falak, sövények mentén díszlettek a virágok paraszt fajtái: bazsalikom, rozmaring, istenfa, levendula és a többiek. Virágos, dísz vagy lakókertet önmagában, mint haszontalanságot, nem tűrt a paraszt életberendezés.¹⁵

A házberendezés ma is tipikus, de nem a gazdasági tehetőséget követi, hanem a civilizálódás fokát. E fokozathoz igazodik a termeléstől való felszabadulás is. A városiasodás első fokát szemlélhetjük ott, ahol az épület még a régi, de a felhasználása már újrendszerű. A régi pitvart és konyhát eggyé tágtították, ezt előszobának hívják és használják, innen nyílik kétfelé egy-egy szoba, az egyikben laknak együtt, de ha a gyer-

¹⁵ Kovács Gyula: Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX. század közepéig. Csanádm. Könyvtár. 17. sz.

mekek felserdülnek, a másikat azok használják. A konyhát a szobákon túl rendezik be. Zselléreknél legnagyobbbrészt megmaradt a régi berendezés, avval a különbséggel, hogy pitvar és konyha eggyé lettek. A második fokozat már nagyon jellemző újításokat tüntet fel. Akár a telek határa mentén, akár az utca vonalában épült a ház, két-három szobát tartalmaz a gazda vagyonsága szerint. Egy szobát laknak, itt van a kemence és a régi öröklött paraszt bútorok, sokhelyt padlózat sincs, a „felső“ egy vagy két szoba már más szerepű. Ha csak egy szoba van, az körülbelül a régi tiszta szoba szerepét tölti be és a gazdaszszony menyasszonyi bútoraival rendezik be. Gyakran azonban ebédlőbútort vásárolnak bele, amelyet csakis különös ünnepélyes alkalmakkor használnak. Ha harmadik szoba is van, az kivétel nélkül valamilyen „úri“ szoba berendezést kap (ebédlő), anélkül, hogy „urasan“ is használnák.

Követi a ház átalakulását a kert is. Van külön virágos kert a szobák közelében és külön veteményes kert a gazdasági részen.

A *bútorok* rendeltetése és használata ugyanazt a társadalmi szerepet mutatja, amelyet a házépítés. A régi parasztbútorzat minden házban hasonló elrendezésű volt és ugyanolyan társadalmi funkciót végzett. A szoba főhelyét az asztal foglalta el, sarokpaddal övezve. Az asztal nagy és erős volt, munka és étkezőhely egyszerre. Lapját meglehetett fordítani és tésztát gyúrtak rajta, disznóöléskor a húst is azon darabolták fel, vagy pedig káposztagyáluláskor itt helyezték el a megtisztított káposztát. Fiókjában tartották az evőeszközöket, fenőkövet, reszelőt, tésztahasítót, stb. Az asztal alatti ürt ráccsal, vagy deszkával körülzárták és ott tartották a kenyeret. Az asztalhoz tartozó székek és pad, mind fából faragott, szép vonalú és díszű, de merev alkotmányok voltak, egyáltalán nem szolgálták a kényelmet és pihenést, amint az egész életberendezés sem szolgált. Puha ülő bútort és kényelmes heverőt a parasztberendezés nem ismert. Ritkán, kivételes betegeknek és öregeknek ülőhelye gyakran faháncsból készült karosszék volt, egyébként az öregek ülőhelye is síma fa, vagy a kemencét övező vályogból készült padka volt. A kemence padkájának kiszélesülése és a hozzátoldott faállvány szolgált nappali heverésre és a gyermekek ágyául. Az ágyak elhelyezése rangsorban történt. Az ajtóval szemben volt a „felső ágy“, ez volt a szülőké és az ajtó mögött az „alsó ágy“ pedig a gyermekeké. Kevés helyet foglalt el a ruhát tartalmazó láda, mutatván, hogy kevés ruhát használtak, de azokat állandóan és sokáig.

A régi bútorzat sok darabja ma is meg van, azonban vagy

egyáltalán nem használják, vagy nem úgy, ahogy régen használták; konyhába, kamrába fokozták be a régi szobabútorokat és a ládában pl. takarmányféléket tartanak; az asztalt gazdasági szerszámok tartására használják. A mai szobabútorok egész más rendeltetésűek és használatúak, mint a régié. Azonban az átalakulásnak érdekes közbeeső állomása volt. Mint ahogy a parasztdalok stílusában Bartók szerint az ősi önfejlődésű dallamok korszaka után, egy idegen hatásokat mutató, de mégis jellemzően kikristályosodott dallamok korszaka következett és csak ez után állt meg teljesen, vagy tért el egészen, másfajta utakra a paraszttzene, aképpen a parasztbútor is az ősi formák és megoldások elhagyása után egyideig feloldotta magában a városi hatásokat és kialakult egy újparaszt bútorstílus. Ezt a bútorfajta már kizárólag iparosmesterek készítették, azonban olyan iparosok, akik maguk is parasztok voltak. Jellemző darabja e stílusnak a sublót, kisebb és nagyobb asztalok, két felől karos kanapé és hajlottabb vonalú székek. Társadalmi szempontból azonban sem a paraszttzene, sem a bútor művészeti állomása nem megállás, hanem egy pillanat, a nagyon is gyorsíramú átalakulásban. Ez az átalakulás ma a bútorok terén is végső következmények felé közeledik. A kispolgárság jellemző bútorai szolgálnak mintául a berendezésben és használatban egyaránt. Főbútorrá emelkedett az ágy. A szoba közepén egymás mellé helyezik el és a házastársak külön-külön foglalják el. Az ágyak végénél elhelyezett puha heverő, a kényelem kívánatát jelzi. Hasonlóképp azok a puha és kényelmes székek, amelyek többnyire megtalálhatók paraszt szobákban is. A láda helyét két szekrény foglalja el, arról tanúskodván, hogy több és kényesebb ruhadarabok vannak használatban. A jellemzett szobaberendezés a változás első vonalába esik, elsősorban nagyobb és fiatalabb gazdáknál és hagyományosoknál van így, vagyonos gazdáknál ezen felül megtalálható teljesen polgári ebédlő, vagy lányszoba, ékes bizonyosságul a polgári társadalmi szerep és szint igénylésének. Egyéb rétegek bútorzata szemléltetően mutatja az átmenet közbeeső fokozatait.

A *ruházkodás* paraszt stílusa hétköznapi és ünneplő formájában egyaránt magán viseli a paraszt munka és társadalmi szerep bélyegét. Maga az a körülmény, hogy kétfajta ruházat volt és az a kettő is végeredményben egyfajtájú, félrevezethetetlenül mutatja azt, hogy a paraszttélet mindvégig egy lehetőségű és egy célú. Nincsen ruha más tevékenységben, mint a termelő munkához. Az ünneplő ruha is egyazon szabású és anyagú, mint a hétköznapi, ha kopik és nyüvik „hétköznapi” is lesz belőle. Nagyon jellemzi a ruházat a paraszt fogyasztás

furfangos gazdaságos és takarékoskodó színezetét. Egyetlen sorozatból állt a ruházat, de ezeknek különböző alkalmazása kiadja a téli, nyári, munkás és ünneplő öltözetet. Télen ha munkába ment, rajta volt az egész sorozat, csizma, vastag fehér nadrág (kukorica nadrág), előtte kötő, mellény, alatta fehér vászon ing és alsó nadrág, legfölül szűrforma kabát (kankó) vagy bárány bekecs, nagy hidegben suba. Ha ünneplőbe indult, letette a kötőt és kifordította a nadrágot. Ha tavaszodott, levetette a szűrt, vagy subát és ingűjba járt, nyáron pedig csizmát, nadrágot, mellényt levetett és csak a vászon darabok maradtak rajta. Az ünnepet az jelentette, hogy akkor tiszta volt és fehér. Az éjjeli öltözetet és nappali öltözetet pedig egyedül a kalap különböztette meg egymástól. Benn foglaltatott a fürdő öltözet is, ha netalán nagy ritkán rászánta magát, hogy a Marosban megfürdjön. Az ünneplő ruházat Makón sohasem érte el azt a fejlettséget, amikor már-már szabadul a termelés nyűgéből és szabadabb változatokat termel.

A ruházat átalakulása már a mult század közepe táján megkezdődött. A változás itt is a városi mintákat követi és elsősorban az ünnepi viselet alakult át. A változás mai állapota aképpen jellemezhető, hogy hétköznapi öltözet tekintetében jórészt a régi formák maradtak fenn, kivéve a hagymásokat, nagyobb gazdákat és a nőket, az ünnepi ruházat pedig nagyrészt városi, kivéve az öregeket és a kisebb gazdákat és a zsellérek jelentéktelen maradóbb részét.

Az étkezés régi és mai formái éppúgy különböznek egymástól, mint a mult és jelen egész arculata. Az ételek elkészítésére csak éppen annyi erőt fordított a gazdasszony, amennyit a gazdaság és háztartás egyéb munkái megengedtek. Egyféle ételt főzött a főétkezésre, egyébként nem is főzött. A tálalás vagy abban az edényben történt, amelyben főtt, vagy egyetlen másik tálban, mindenik abból fogyasztotta a saját kanálával, a saját bicskájával. A mosogatásra egyedül a főző- és tálalóedény maradt. Az ősi parasztételek mind összetettek és mind egyetlen kanállal, vagy egyetlen bicskával ehetők. Az ünnepi ebéd több foglalatosságot kívánt, mely rendesen az ünnepre való készülődés szervezett munkájába tartozott bele. A máig bekövetkezett változás nagyfontosságú kérdéssé tette az étkezést. A városi példák utánzásakép a városi ételek terjedtek el a parasztok közt; folyóiratok, napilapok ételreceptjeit követik. Ezek az ételek pedig elkészítésükben és tálalásukban egyaránt nagy felszerelést és munkaszervezetet kívánnak. Az ételek fajtáiban a legtöbb városi meghonosodott már, de külső formáiban még a leghaladóbb parasztok közt sem érte el a városi példát. Ket-

tes, hármas teríték nem létezik, a két-három fogás azonban általános.

12. Játék és sport.

A játék általában komoly életküzdelmek utánzása, vagy azokra való készülés, de mindenkor önállósul és gyakran rendkívüli hatásúvá fejlődik, mint a római cirkusz, vagy a modern sport. *Paraszttársadalomban* soha sem hagyja el a komoly életküzdelem, jelesen a termelő munka mankóit. Olyan játékot nem ismert a parasztság, amely koron és nemén felül általánossá nőtt volna. Minden nem- és korcsoportnak a termelőmunkában való feladatához képest, külön játéakai voltak. A gyermek, ha fiú volt, lovazott, a leány babázott. A serdülő fiúk minden játéka erőpróbálás volt. Közel állott az erőjátékhoz a verekedés, bieskázás. Teljesen azt a szerepet töltötte be, amit a középkori társadalomban a bajvívás. Vetélkedésből lányért, saját becsületért, hírért személyes harag nélkül is megverekedtek. Felnőtt ember komolyságához, aki már benne van a termelőmunka folytonosságában, nem tartották illendőnek a játékot. A kártyajáték elterjedése a változás folytán indult meg, azelőtt nem is volt általánosan ismert játék a felnőttek közt.

A játék kizárólagos ideje az ünnepek voltak. Hétköznapi játékot a legnagyobb léhaságnak tartották.

A változással elterjedtek csaknem az összes *városi játékok*: kártya, billiárd; ezek nem tudása némi lenézést von maga után; a sakk ismerete pedig a civilizált ember presztizsét kölcsönzi. Kiterjesztette uralmát paraszttájakra is a sport is minden városi következményével. Egyaránt vannak játszó és néző paraszt sportolók. A városi játékok és a sport, éppen azért, mert önállósult és önmagáért való játékok nagymértékben kiváltják az öregek rosszálását. Előfordult Makón az az eset is, hogy egy apa azért kergette el a háztól a fiát, mert nem hagyott föl a labdarugással. A modern tömeget vonzó játékok minden esetben a társadalmi kábítószerek szerepét töltik be, felszabadítanak a kilátástalan valóságos küzdelmek kötöttségéből. A parasztot minden általános válságon felül még a saját külön válsága is fojtogatja; játéka és sportja fokozott mértékben menekülés a hétköznapi valóságától. A játék és sport a legközelebbi lehetőség, amelyen kilendülhet megunt parasztéletéből.

13. Társas érintkezés.

A rendi időben a parasztságot átléphetetlen korlátok választották el a közvetlen társadalmi érintkezésben is a többi rendektől; saját rendjének határain belül azonban annál ele-

venebb közösségi élet folyt. A legnagyobb kiterjedésű eleven társaság volt a község. Mivel Makó mezővárosi nagysága meghaladta egy *falusi társaság* elérhető kiterjedését, a város az egybeeső nemzetiségi és vallási megoszlás szerint falunyi részekre bomlott. A reformátusok faluja volt Gerizdes és Szent Lőrinc, a katolikusoké Buják és Kelemenhid. Ezeken a részen belül ugyanolyan falusi közösség élt, amilyen az önálló kis falukban. Minden ember ismerte a másikat, mindenki különösebb ok nélkül a napnak bármelyik szakában bemehetett és be is ment akármelyik házba. A társas érintkezést kiválóan jellemző megszólítás, bátyám, öcsém, néném, húgom, csak abban az esetben volt használható, ha kölesönösen jól ismerték egymást, vagyis egy-egy falunyi részen belül. Általános akármilyen viszonyban használható megszólítás nem volt.

*Az összejövetel*ek és *érintkezések* ámbár formátlanok voltak a községen belül, keletkezésükben a termelés és nemi élet egyes mozzanataihoz kapcsolódtak. Házasságkötés, keresztelés, disznóölés, aratás, szüret és a vasárnapi munkaszünet alkalmával jöttek össze nagyobb társaságok. Vasárnaponként az utca végig egyetlen társaság volt; csoportonként ültek a házak előtt és állandó közlekedésben voltak az egyes csoportok.

*A fiatalok találkozá*sa távolról sem volt annyira külön alkalmakhoz kötve, mint ahogy ma van. Minden egyes összejövetel, de a termelésnek minden mozzanata is a két nemhez tartozó fiatalok együttes részvételével folyt.

A régi társasági formák abban az arányban töredezték szét, amint a *városiasodás* haladt előre. A városrészek falusi közösségéből máig csak a szomszédságok maradtak meg, de azok is útban vannak a pusztulás felé. A községgel együtt elpusztult a községi mérethez szabott megszólítás is: öcsém, bátyám. Helyüket pedig más szólításmód nem tölti be. Hiszen az egész magyar társadalom nagyon szegény megszólítási formákban, általános megszólítás nincs is. A szűkebb szomszédsági közösségen belül ma is használják a régi megszólítást, ezentúl városi formájú idősebb formájú férfit úrnak szólítanak, ha fiatal, akkor fiatal úrnak. Nők megszólításánál még zavarosabb a helyzet; a fiatalabb városi nőknek még általánosan kijár a kisasszony megszólítás, de az idősebbek közül nem mindenkinek adják meg a nagysága címet. Ismeretlen parasztoknak nincs is egymásközt semmi alkalmas megszólítás.

Az elpusztult általános falusi közösséget, városi részközösségek pótolják. Legnagyobb nyilvános közösség a korzó. Makón a háború után lett az egész város számára általános, télen a Főtéren, azonkívül nyáron pedig az egyet-

len parkban. Hétköznap és vasárnap korán délelőtt és későn este a polgári úri elemeké a korzóhely; vasárnap templom után és délután meg este a parasztságé. A szűkebb társaságok; bálók, tánciskolák, egyletek teljesen városi módra funkcionálnak. Mind e közösségek hely és idő szerint osztályonként külön alakulnak ugyan, azonban a paraszt és kispolgári társaságok közt sűrű az érintkezés. Az ipartestület báljára éppúgy mennek parasztok, mint ahogy a hagymások báljára kispolgári kereskedősegedek. Elsővonalbeli nagygazdák megtűrt tagjai az úri közösségeknek is.

14. Társadalmi ellenőrzés, erkölcs.

A mult paraszttársadalmában meglévő közösségek a társadalmi ellenőrzés legmagasabb fokát valósították meg. A falura, vagy a faluszerű városrészre kiterjedő közösség nyilvántartotta minden egyes tagját, életének minden vonatkozásában. Ennek az ellenőrzésnek utait nem lehetett kikerülni. Magánügy olyan értelemben, amint azt polgári jelentésében ismerjük, nem létezett. A közösség tudomása természetesen ítélet is volt. Társadalmi ítélet, amely hallgatagon erkölcsi értékekre hivatkozott. Mint óriási eleven törvényszék járt el a közület minden tagjával szemben, ennek a törvényszéknek mindenki tagja volt, ép ezért ítélete felelősséget terhel. Legsúlyosabb büntetése, minden közösségnek ősi büntetése a kitaszítás, kiközösítés volt. Minthogy minden tag vádló és vádlott, ítélő és végrehajtó volt, az alapulfekvő erkölcsi értékek a legszükségsegszerűbb és legtársadalmibb értékelések voltak. *Az értékek kialakult rangsora* egyfelől a társadalmi helyzet és szerep legvégső következményének a levonása, másfelől pedig ezen társadalmi helyzet ellen való rejtett és tudatlan felelősség. Legfőbb bűnök voltak azok, amelyek a paraszti állománnyt támadták meg. A legnagyobb vétket az követte el, aki a maga személyében kivonta magát azok alól a köteleességek alól, amelyek a közösséget egyetemlegesen terheltek, avagy másokat tett képtelenné a teljesítésre. — Bűnös volt a férfi, aki nem dolgozott, az asszony, aki nem szült és a gyilkos, aki egy emberrel megkevesebbitette a csoportot. Könnyen magyarázható ez az értékelés az irigységgel, amely a csoport tagjaiban feltámadt, annak láttára, hogy vannak, akik azt a terhet nem hordják, ami a saját vállalkat nyomja. Az ítélet azonban csak akkor került végrehajtásra, ha a tettes nemcsak a terheket nem hordta, hanem helyettük azok előnyös oldalát kihasználta. A meddő nőt, a dologtalan férfit tűri a közösség addig, amíg meghúzzák magukat, de ha a nő paráznságra adja magát, a férfi

dáridózik, akkor elkerülhetetlenül bekövetkezik a kiközösítés, a csoport védekezése, nehogy „megrontsa a falut“. Kisebb fokozata a bűnöknek az a csoport, amely az emberi állományt támadja meg. — Testi sértés, hazudozás, becsületsértés, lopás, paráznaság csak bizonyos helyzetekben vontak maguk után közmegvetést, olykor virtus számba mentek. Az erősebbet megverni, gazdagoktól lopni, szép és rátartós lánnyal paráználkodni; a pöffeszkedőt sértegetni lehetett anélkül, hogy bárki is rosszalotta volna. A lopás magában meglehetősen közömbös cselekmény volt, csak határesetben bírálták el és vagy bűnnek, vagy erénynek nyilvánították: közösséget meglopni bűn volt, ellenben a gazdagtól való lopás, valóságos erénynek számított. Hasonlókép a paráznaság, verekedés és sértegetés. Ebba a vonalba esnek azok a vétségek, amelyeket „urak“ ellen követtek el. Akármiféle vétek legyen is az, nemcsak megbocsátást nyert, hanem presztizst adott elkövetőjének. A Rózsa Sándorok, Ludas Matyik és Túri Danik mindenkor legendás alakjai voltak a parasztoknak. Makón is mindháromnak a fajtájából voltak közismert nevek: Vajda Bandi, Marsi Pista, Mikócsa János voltak a helybeli Rózsák. Csomor Samu volt a makói Ludas Matyi és Bíró Józsi a helybeli Túri Bandi.

A falusi közösség elhalásával a *társadalmi ítélkezés nyilvánossága is megszűnt*. Az emberek városrészenként ismerik ugyan egymást, de már alig érintkeznek. Megvan a közösség tudomása is a tagok viselt dolgairól, amit az értékelés is követ, azonban nem nyilvánosan. Csak semlegesekek közt sugdossák. Az értékek paraszt sorrendjét is hovatovább felváltja a kispolgári értékelés és ezzel a parasztváros teljesen hasonlóvá lesz a kispolgári városokhoz, avagy városrészekhez.

15. Ünnepek.

A társadalmi funkciók végtelenül egyhangú és egy törvényű folyását, mint magasba emelkedő gátak törik meg a vásárnapok és az ünnepek. Az ünnepek kiugranak a hétköznapi síkjaiból és más társadalmi szerepű, felszabadultabb, emberibb életnek a megközelítését kísérlik meg. Hat napi szakadatlan munka után, mint megváltó jelenik meg a vásárnap.

A *mult századi* klasszikussá érett parasztműveltségű társadalomban minden ténykedésnek megvolt az ünnepi és hétköznapi formája. Nem alapvető eltérés különböztette meg a kettőt egymástól, az ünnepit a hétköznapiól, hanem a társadalmi funkció, amelyet betöltött. Az ünnep azt a paraszt életet mutatta, amely levetette a hétköznapi porát és a feloldhatatlan társadalmi kötöttségektől egy pillanatra tiszta maradt. (A dísz

szobát tiszta szobának nevezték.) A vasárnapot mélységes áhíttal várta mindenki a vasárnapi reménységek mellett rossz álommá törpültek a hétköznapiak. Már a szombat délutánt is az ünnepi készülődés töltötte be: meszelés, mázolás, sütés-főzés és takarítás volt mindenfelé. Az ünnep már szombat este kezdődött. Vasárnap a heti munka helyét szabad testmozgás váltotta fel. Vasárnaponként nézték meg a vetést és járták össze a falu távoleső részét. A hétköznapi fizikai élete helyébe, vasárnap a lélek élete lépett: a vallás és a művészet. A paraszt vallásosság minden mozzanata vasárnap történt. A paraszt művészetnek minden jelentékeny teljesítménye ünnephez fűződik. Vasárnap vették fel a szebb ruhát, vasárnap daloltak és muzsikáltak, vasárnap nyitották ki a tiszta szobát. A játékok kizárólagos ideje is az ünnep volt. A régi paraszt ünneplés a hétköznapihoz viszonyítva, másértelmű és felszabadultabb volt, mindamellett az is paraszt módon történt. Éppen ezért bármekkora különbség található is ünnep és hétköznapi közt, a paraszt társadalmi funkciók egységesen különböztek a nem-parasztoktól. *Ma* azonban a vasárnapi felszabadulásnak van közele utánozható mintája, a városi úri élet; a mai parasztünnep ezt igyekszik megközelíteni. Ma a hétköznapi is elég közel esnek a városi osztályok életéhez, a vasárnapok már csaknem összeesnek vele. A vasárnapi öltözetnek és étkezésnek alig lehet már felfedezni paraszt vonásait. Vasárnap előlegezik azt a városi szintet, ami folytonosságban egyelőre csak kívánság és igény. Vasárnap mennék moziba, ilyenkor utaznak valahová és vasárnap vesznek ujságot. Aki vasárnap lát egy parasztvárost, — pl. Makót — az értelmetlennek és feleslegesnek lát minden paraszt megkülönböztetést. A hétköznapi ma még parasztok, de a jelek azt mutatják, hogy azok is majd követik a vasárnapok útját, és akkor, ami még ma félig élő társadalmi valóság, holnap halott történelmi emlékké mered.



TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. Földrajzi feltételek. — Gazdaság. — Népeség. — Társadalmi környezet. — Történeti fejlődés.	3—17
II. Szerkezeti kép. — A mai paraszttársadalom egységei. — Egyéniség és közösség — Osztálytudat, osztályharc. — A kisgazda. — Osztályrétegződés — Felekezeti tagozódás. — Pártok, egyesületek. — A család. — Az ifjúság rétegződése	18—35
III. Funkcionális kép. — Vezető eszmék és csoportok. — Társadalmi funkciók tegnap és ma. — Házasság. — Nevelés. — Termelés-fogyasztás. — Egészségügy, orvoslás. — Nyelv. — Művészetek. — Vallási élet. — Külső kultúra. — Játék és sport. — Társas érintkezés. — Társadalmi ellenőrzés, erkölcs. — Ünnepek.	36—60

XB 145551

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR

Szerkeszti és kiadja : Dr. EPERJESSY KÁLMÁN.

A SZOROZATBAN EDDIG MEGJELENTEK :

1. *Bálint Alajos*: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. 2 P
2. *Dr. Eperjessy Kálmán*: Kopáncs-pusztai éremlelet. 2 P
3. *Dr. Márton György*: Az apró(dug)hagyma osztályozása és szárítása Makón. 3 P
4. *Dr. Banner János*: Jelentés a magyarcsanád-bökényi próba-ásatásokról. 2 P
5. *Móra Ferenc*: Lovassírok Kunágótán. 2 P
6. Makó városának közönséges és abban lévő reformata ekklesiának különös leírása *Szír bik Miklós* prédikátor által 1835—6. eszt. Sajtó alá rendezte: *Dr. Eperjessy Kálmán*. 4 P
7. *Takáts Lajos*: Az apátfalvai nyelvjárás. 3 P
8. *Árva János*: Boszorkányperek Csanádvármegyében. 2 P
9. *Lugosi Döme*: Kelemen László és az első „Magyar Játszó Színi Társaság”. 8 P
10. *Dr. Banner János*: Népvándorlási sírok Nagykamaráson. 2 P
11. *Dr. Diószeghy András*: Rotaresti Dobsa Lajos. 2 P
12. *Dr. Eperjessy Kálmán*: A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. 2 P
13. *Dr. Márton György*: A makói hagyma termesztése. 2 P
14. Szent Gellért legendája. Fordította: *Gálos Rezső*. 2 P
15. *Dr. Bálint Nagy István*: Kolerajárványok Csanádvármegyében. 5 P
16. *Dr. Kecskeméti Ármin*: A csanádvármegyei zsidók története. 3 P
17. *Kovács Gyula*: Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX. század közepéig. 6 P
18. *Dr. Barna János*: A makói Hollósy Kornélia színház története. 4 P
- 19—20. *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030—1242). 12 P
21. *Dr. Joó Imre*: Csanád-Arad-Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. 5 P
22. *Dr. Takáts Lajos*: Csanád vezér. 2 P
23. *Dr. Barna János*: Hollósy Kornélia és a kolozsvári dalszín-társulat bukaresti vendégszínházai 1860-ban. 2 P
24. *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története (1243—1307). 8 P
25. *Dr. Barna János*: A makói második színikör és a színpártoló egyesület története. 240 P
26. *Erdei Ferenc*: A makói parasztság társadalomrajza. 320 P

A megjelent füzetek Árva János megyei főlevéltárosnál (Makó, Megyeháza) rendelhetők meg. Postatakarékpénztári csekkszámja száma 8569.